

אילן שחורי

חלום שהפך לכרך

תל-אביב, לידה וצמיחה:
העיר שהולידה מדינה

פרק טז: עלייה ופרעות

בניתוח התפתחותה של תל-אביב לאחר מלחמת העולם הראשונה, יש לייחד מקום נפרד לעוד שני מרכיבים חשובים ביותר: העלייה השלישית ופרעות 1921. לכל אחד מהם ולשניהם יחד היה תפקיד חשוב ביותר בהתפתחות העיר בשנים אלו, והם מלווים בעצם את התפתחותה האורבנית של העיר באותה תקופה.

העלייה השלישית, שהתפרסמה בספרות כעלייה של תנועות הפועלים ושל סלילת כבישים, באה לידי ביטוי בתל-אביב כגורם שהחזיר את הציביון הפועלי חלוצי לעיר. במקביל, הושפעה תל-אביב מפרעות 1921 שהיו באזור יפו, והביאו לניתוקה הכמעט מוחלט של העיר העברית מהעיר הערבית. בעקבות הניתוק ברחו מאות ואלפים מתושבי יפו לכיוון תל-אביב, ויחד עם אנשי העלייה השלישית, הביאו לגידול משמעותי ביותר במספר תושבי תל-אביב. נותקו גם קשרי המסחר בין שתי הערים, והוקם אזור מסחרי נפרד בתל-אביב – "מרכז מסחרי". הגידול במספר התושבים, יצר בתל-אביב ביקוש גדול ביותר לדירות ולבתים – לקנייה ולהשכרה, המחירים האמידו, הספרות פרוחה, וניצול בעלי הבתים את הדיירים גבר. נבחן בפרק זה את מערכת היחסים בין בעלי הבתים לדיירים באותה תקופה, ונייחד מקום לשכונה החדשה, שנולדה בתל-אביב כתוצאה מההשלכות של פרעות 1921, ובמידה לא מבוטלת גם כתוצאה מגל העלייה השלישית, היא שכונת "נורדיה".

רוב אנשי העלייה השלישית היו חלוצים יוצאי אירופה המזרחית, שראו בהתישבות החקלאית ביטוי לאחיותם האיתנה בארץ. העולים הראשונים הגיעו לארץ-ישראל באביב 1919, אולם גל העלייה המשמעותי היה בעיקר מ-1920 ואילך. 34 אלף עולים הגיעו בגל זה, שנמשך עד 1923. הם באו בעיצומם של מאורעות רבי עוצמה, שזיעזעו את מערך הכוחות בעולם. היה זה לאחר תום מלחמת העולם הראשונה. ברוסיה התחוללה מהפכה, שהביאה לחילופי משטרים. במלחמת העולם נטלו, חלק משני צדי המתרס, כמיליון יהודים, ובתום המלחמה נותרו רבים מהם ללא קורת גג, לאחר שרבבות משפחות יהודיות איבדו את רכושם ונאלצו לנדוד ממקומם. היהודים ברחבי אירופה המרכזית והמזרחית סבלו מרדיפות ומגירושים, בעיקר ברוסיה לאחר מהפכת 1917, ומהנהגת המשטר הקומוניסטי שחיסל את הפעילות הלאומית של הקיבוץ היהודי הגדול בארץ זו.

ב-1921 היה ניסיון ראשון של השלטונות האמריקנים להגביל את הגירת התושבים לארצות-הברית, ויהדות המצוקה באירופה ניצבה לפני קשיים להגיע לאמריקה. אומנם הגבלות אלו לא עזרו כל-כך לעלייה לארץ-ישראל מאחר שלקראת סוף 1922 כבר היה מדובר בשלהי תקופת העלייה השלישית, ולארץ-ישראל בא אותה תקופה רק זרם דק של עולים. אולם הגבלה חמורה יותר, שחסמה כמעט לחלוטין את ההגירה לאמריקה, היתה שלוש שנים מאוחר יותר, והיא שהשפיעה על עלייתו של גל אחר לארץ-ישראל ולתל-אביב. גם למערב אירופה היתה ההגירה קשה, וארץ-ישראל היתה המוקד הזמין ביותר לאותם יהודים. רבים השתייכו לתנועת "החלוץ", שהושפעה מאישיותו ומפועלו של יוסף טרומפלדור. אחרים היו ב"צעירי ציון" ו"השומר הצעיר", והיו גם בודדים. בין הבאים היו צעירים רבים שהושפעו מהמהפכה הקומוניסטית וביקשו להגשים מהפכה זו בארץ-ישראל. העלייה השלישית החלה עם צאת הקבוצות הראשונות של חלוצים מסיביר ומגליציה, בסוף 1918. ששה חלוצים מבגדאד שבפולין היו הנחשונים, שהגיעו עם חבורה גדולה של תושבים חוזרים ב-5 בדצמבר 1918. קבוצה מאורגנת ראשונה, קבוצת ה"מאה וחמש" הגיעה בפסח תרע"ט. רשמית, נחשבת ראשית העלייה השלישית עם בואה של האונייה "רוסלן" לחופי ארץ-ישראל, בחג החנוכה תר"פ, 19 בדצמבר 1919, כשעל סיפונה 671 נוסעים. ביניהם היו דמויות בולטות ביותר, שהשפיעו על חיי תל-אביב והישוב היהודי בכלל בשנים הבאות. היו אלה ד"ר יוסף קלוזנר, ד"ר משה גליקסון שהיה לאחר-מכן עורך "הארץ", המשוררת רחל, האדריכלים יהודה מגידוביץ, רכטר, מגירו ורפפורט, הציירים ליטבינובסקי, פרנקל ונבון, הרופאים יאסקי ודוסטובסקי ורבים אחרים. עם בואה של האונייה "רוסלן" נעשתה העלייה המונית יותר וגליה רצופים יותר.

קליטתם של בני העלייה השלישית בתל-אביב לא היתה קלה. היתה כאן סתירה לאידאולוגיה של בני העלייה, שחונכו בעבר לעבודת קרקע וחקלאות, והמחשבה להיות לעירוניים בארץ-ישראל לא עלתה כלל על דעתם: אך טבעו של עולם הוא שמהגרים הבאים לארץ חדשה, נוהגים בדרך-כלל להיקלט בתחנתם הראשונה, סמוך לחוף שהגיעו אליו. כך נהגו גם רוב בני העלייה השלישית, שהגיעו לחוף יפו והתיישבו בתל-אביב. תל-אביב היתה מוכנה לקלוט את אלפי הבאים. היה זה בשיאה של תקופת השיקום, עם תום מלחמת העולם הראשונה, ועם שובם של גולי תל-אביב הביתה. מבחינת התשתית תל-אביב כמעט לא נפגעה בימי המלחמה. פרט להרס מספר דירות, גניבת חפצים וחיסול תכולתן של דירות אחדות, לא היתה פגיעה של ממש בעיר. בני העלייה השלישית, פליטי פוגרומים שרובם באו מערים שונות באירופה, ראו את יופיה של העיר העברית החדשה והחליטו להישאר בה. עם זאת, חשו רבים צורך להתנצל על כך שנשארו בעיר ולא פנו להתישבות החקלאית. חלקם הגדול ניסה לתרץ זאת בישיבה זמנית וחולפת בעיר הגדולה; חלק אחר ניסה להצדיק את התישבותו בתל-אביב בכוונה להעניק לעיר ציביון פועלי חלוצי. עדות לכך כלולה במאמרו של אהרון פרידמן מעין-חרוד, שהופיע ב"ספר העלייה השלישית", שבו הוא מספר על קליטתם הראשונית של העולים בעיר:

"ברור היה כבר בימים ההם שהכפר לא יקלוט את כל העולים, וחלק ישאר בעיר. משאת נפשנו היתה כי לעיר שלנו יהיה ציביון חדש, ואז החל לנסד בעולמנו הרעיון של איחוד קבוצות הבנין בעיר. אינני זוכר מי היה אבי הרעיון הזה, זוכרני שאני ושמחוני נלהבנו לו, והשתתפנו בכל הברורים וההתעצויות. אם זכרוננו אינו מטעני, מדובר היה על איחוד הקבוצות על יסוד של אחריות קולקטיבית שיהווה נושא ההגשמה ההסתדרותית בעיר... אנשי העלייה השלישית, שהיו מושפעים מן הרוח הכובשת והנעוצה של המהפכה הרוסית, היו חיים ציבוריים ערים. הם השתלבו מהר בתנועת הפועלים ובחיי הארץ. רובם נתמזגו עם תנועת 'אחדות העבודה' שנתנה ביטוי לתקוות הגדולות ולבטחון העצמי שפעמו בתנועת הפועלים אחרי המלחמה. הברורים הרעיוניים היו אינטנסיביים מאוד. הם התקיימו בכל מקומות הפגישה של הפועלים. במטבחים, במחנות, באוהלים, בסניפי המפלגות ובאסיפות הכלליות. האסיפות הכלליות היו נערכות לעיתים קרובות, ריכזו מאות פועלים ובהן הונהגה השפה העברית. נתקיימו שיעורי ערב לעברית, נפתחו חדרי קריאה וספרייה בבית הפועלים. ועדת התרבות של 'אחדות העבודה' אירגנה שיעורי ערב טכניים לפועלי המתכת, נגרות ובנין, כן הוקמו מקהלות וכו'. בתל-אביב צצה אז תנועת פועלים המונית, שמנתה אלפי חברים. בגישתה הרעננה לבעיות תנועת הפועלים, נתנה העלייה השלישית דחיפה גדולה לאיחוד תנועת הפועלים וליצירת ההסתדרות. היחס הער והחי של אנשי העלייה השלישית לכל מה שמתהווה בארץ ובעולם (פועלי יפו, כפי שנקראו אז, תרמו יום עבודה לעזרת נגועי הרעב ברוסיה והציעו לוודע הפועל לקרוא לכל פועלי ההסתדרות לתרום יום עבודה למטרה זו), הנאמנות לאידאלים, הרצון העז והטקשני לחיי הגשמה, עשו את ההסתדרות לכוח המכריע והמשפיע בחיי הפועלים ובחיי העיר בכלל".

בתל-אביב הוקמו מחנות עולים, שכללו מאות אוהלים, בעיקר באזורים שהיו קרובים לשפת הים. העלייה הגדולה יצרה מחסור גדול בדירות ובחדרים, ומחירי המקומות הפנויים האמירו. היוזמים הזורזים החלו לבנות בעיר אלפי דירות נוספות, וכך החלה בתל-אביב תנופת בנייה גדולה ביותר. עבודות יסוד החולות וסלילת הרחובות זימנו מקומות עבודה רבים לפועלים הפשוטים ולעולים החדשים, שרובם לא היו רגילים לעבודה פיסית ולא היו בעלי מקצוע. בענפי הבנין השונים התארגנו הקואופרטיבים לעבודות שרברבות, זיפוף, נגרות ובנין, ריצוף וכדומה. על עבודתם של בני העלייה השלישית בבנין, על הקמתה של חבורת "אחדות", שהיתה קבוצה אחת מרבות שעסקה בבנייה, ועל המחלוקת הפנימית בין העיר לכפר, מספר בעדותו: בן ציון קולמן ב"ספר העלייה השלישית": "בסוף 1921 נמצאנו במחנה העולים בתל-אביב כעשרים-שלושים איש, יוצאי 'החלוץ' הלטבי. היו בינינו שקיבלו הכשרה חקלאית בחוץ לארץ, ושאוּפו להתישבות קיבוצית, והיו שפסחו על שתי הסעיפים: או ללכת לקבוצה או להישאר בעיר. בגלל המשבר הקשה, שפקד את הארץ החל במאורעות מאי 1921, נמנעו מן הראשונים ללכת לקבוצה, ומן הסוג השני להיקלט בעבודה בעיר. המוסד הקבלני של ההסתדרות העובדים, משרד לעבודות ציבוריות ובנין, הרחיב אז את פעילותו בעיר והוצרך לארגן קבוצות בנין, כדי למסור להן עבודות על אחריות. 'אחדות העבודה' החליטה לארגן למטרה זו שתי קבוצות, 'אחדות' ו'עבודה'. כשפנינו לאחדות העבודה' שיעמדו לנו להתארגן בתור קבוצה, נתקבלנו בסבר פנים יפות. הם מסרו לאחד ממשוררי הגדוד האמריקני לארגן את הקבוצה ולהיות לנו למדריך, וקבעו לנו את השם 'אחדות'. רובנו היינו חדשים בארץ, שבאו לכאן ישר מספסל הלימודים, חסרי ניסיון בעבודה כלשהי. אלינו הצטרפו כמה

חברים מלטביה, שהיו כבר שנה בארץ, בערך, והספיקו כבר לעבוד בכבישים או במושבות. לפי רוח הזמן, החלטנו בפגישת היסוד, כי מטרותנו הסופית היא התישבות קיבוצית, אבל בינתיים אנו מתארגנים כקבוצת בנין קואופרטיבית, שנהוגה בה השוואת מחירים לבעלי מקצוע ולפועלים פשוטים. כשבאנו במגע עם המשרד לעבודות ציבוריות לשם קבלת העבודה, התגלו כמה קשיים. ראשית, לא היו בינינו בעלי מקצוע ואיך נוכל לבצע את העבודה? שנית, התברר שגם מספר החברים קטן מדי לצורך זה. אחרי מר"מ ארוך, הוחלט לחסור לנו בניית 22 בנינים בני קומה אחת בשכונת בורוכוב, שכונת הפועלים העירונית הראשונה בארץ...".

תושביה ה"ותיקים" של תל-אביב התכוננו בסקרנות רבה בקליטתם של בני העלייה השלישית ובצמיחתם של מחנות האוהלים בחלקי העיר השונים. רבים מהם סייעו לקליטת העולים החדשים, וחלקם סיפקו לעולים, שרובם הגדול הגיע בחוסר כל, לבוש ומצרכי מזון. אחרים הקדישו מזמנם ללמד את העולים החדשים עברית. צעירי תל-אביב של אותה תקופה לא השתלבו בחיים החברתיים הנפרדים שניהלו העולים החלוצים, אולם הם הגישו עזרה לא מעטה לעולים במחנות, לפחות במה שקשור בקליטתם. שושנה (ברסקי) צ'רבינסקי היתה בת 16 וחצי עם בוא העלייה השלישית לתל-אביב, והיא מספרת על עזרתה ועל עזרת חברותיה לעולים:

"הייתי תלמידת הכיתה השישית בגימנסיה הרצליה, ואחרי שעות הלימודים היינו הולכים לאוהל של החלוצים כדי לפגוש את הצעירים האלו וללמד אותם עברית. אני אישית נקשרתי באופן מיוחד לקבוצת צעירים שגרו באוהלים ליד שכונת כרם התימנים. הייתי באה אליהם יום יום ויושבת איתם שעות מלמדת ומשוחחת איתם בעברית. חברות אחרות שלי הלכו ללמד במאהל הגדול ליד קולנוע מוגרבי קרוב לשפת הים. לעיתים קרובות הייתי אפילו מזמינה חלק מהתלמידים שלי אלינו הביתה. אבי שהיה חבר במועצה הראשונה של תל-אביב מטעם השכונות, היה נוהג לעשות ארוחות ערב גדולות בימי שישי, ואני עשיתי הכנסת אורחים לחלוצים הצעירים ואבא ואמא טיפלו בהם במסירות רבה, האכילו והשקו אותם, ולא פעם הם יצאו מביתנו גם עם חבילות גדולות של בגדים".

גם דינה הררי, בתו של אבא נאמן, מקבוצת הראשונים של מייסדי תל-אביב, טיפלה עם משפחתה במסירות בעשרות חלוצים שהגיעו לתל-אביב:

"הייתי בת 11 כשהחלוצים הצעירים התחילו להגיע לתל-אביב. אני זוכרת איזה יום חג היה בתל-אביב שהגיעה האוניה 'רוסלף' לחופי יפו, איזו התרגשות היתה. דיברו על עלייה המונית ופתיחת שערי ארץ-ישראל ליהדות העולם. אני זוכרת את אמא שלי, שהיתה כמעט כל יום הולכת למחנה האוהלים ומביאה לחלוצים הרעבים אוכל חם. אני גם זוכרת שבוקר אחד הופיעו מספר אנשים מכובדים, כנראה מטעם העיריה, לגימנסיה ואמרו שצריכים למצוא מתנדבים ללמד עברית את הרוסים. אני הייתי אז חברה בגדוד

מחנה האוהלים של אנשי העלייה השלישית ב־1921, באיזור בין רחוב אלנבי לבנייהודה.

מגיני השפה העברית והדרדזתי להתנדב ללמד את העולים החדשים. היה לנו מורה למתמטיקה ד"ר רונזשטיין, היה לו בית ומרתף ברחוב נחלת בנימין, ובמרתף היינו נפגשים עם קבוצה של כ-20 בחורים ובחורות מקרב העולים. אני הייתי הצעירה ביותר ובמשך שבועות ארוכים לימדנו אותם עברית. לא היו תנאים. לא היה אולפן ולא כלום, אך לאט לאט, נוכח כח הרצון הרב של החלוצים, היינו רואים לבסוף תוצאות חיוביות".

גבריאל צפרוני היה באותה תקופה ילד, והוא זוכר שתושבי תל-אביב, ברובם הגדול, לא קיבלו כל-כך יפה את העולם החדשים. הוא מספר:

"התייחסנו אליהם כזרים, חסרי תרבות. תמיד הוותיקים התייחסו בחשדנות גדולה כלפי העולים החדשים, ובעלייה השלישית הדבר בלט במיוחד. אני זוכר את כל השטח בין מוגרבי לים שהיה מלא באוהלים של החלוצים. הם היו מקבלים לירה עם מיטה ללא שמיכה ואמרו להם להסתדר ולחיות מזה. את הסדינים היו גונבים אחד מהשני, או מתושבי תל-אביב בדירות שמצאו פתוחות. היו ארבעה באוהל והיה להם מאוד צפוף. אני והחברים שלי תמיד ריחמנו עליהם".

כאמור, חלק גדול מהפועלים תושבי מחנות האוהלים התארגנו לקבוצות של פועלי בנין, ועסקו בהקמת בתים בתל-אביב ובסביבה. בערבים נהגו לעזוב את אוהליהם ולמלא את רחובות העיר. בדרך-כלל היו מתכנסים חבורות חבורות ומתווכחים כיצד ייגאל העולם וכיצד תיבנה הארץ ועלי-ידי איזו מפלגה. החלוצים היו מתכנסים לאכול ולהתווכח גם ב"מטבח הפועלים" של חנה מייזל ברחוב נחלת בנימין, ואצל ספקטור שגם הוא פתח מסעדה באותו רחוב. גם במטבח של "אחדות העבודה" ניהלו החלוצים ויכוחים. אחרי הוויכוחים פצחו בשירה ובריקודים, שלא תמיד מצאו חן בעיני תושביה הוותיקים של תל-אביב, בשל הרעש וההמולה שנגרמו. ראש העיריה, מאיר דיזנגוף, התערב לבקשת תושבי עירו, ופנה בכרוז מיוחד אל תושבי האוהלים בבקשה לשמור על השקט בשעות הערב המאוחרות.

כשנה וחצי לאחר תחילת העלייה השלישית פרצו מאורעות הדמים של מאי 1921, שהביאו למפנה מכריע בגורלה של עלייה זו בתל-אביב ובהתפתחותה של העיר העברית הראשונה. מאורעות אלה הדגישו את הסכנה הטמונה בקיום ישובים מעורבים ואת הצורך להתרכז בנקודות עבריות עצמאיות, דבר שיצר תנופת בנייה גדולה בתל-אביב וגרם להרחבת גבולותיה. זמן קצר לאחר מאורעות מאי 1921 קיבלה תל-אביב מעמד משפטי עצמאי, ובעקבות פרעות הדמים ביפו, החל להיווצר ניתוק מוחלט בינה לבין העיר הערבית השכנה. הניתוק גרר בעקבותיו הקמה של מערכת שירותים נפרדת

בדיקת הרשויות אצל גרי האוהלים בתל-אביב.

העובדים בבית העולים בתל-אביב בראשית 1923.

לתל-אביב, הגירה גדולה של תושבים יהודים מיפו לתל-אביב, שהתגוררו באוהלים, בצריפים ובמרתפים. רבים מיהודי יפו סגרו את עסקיהם והעבירו אותם לתל-אביב, ובאותו זמן יסדה קבוצה מתושבי תל-אביב, בראשותו של מנחם גילויץ, מרכז מסחרי חדש, שעתיד היה להיות תחליף לאזור המסחרי ביפו.

מאורעות הדמים, שהשפעתם היתה כה מכרעת להתפתחותה של תל-אביב, פרצו ב-1 במאי 1921. בבוקר יום זה עמדו חברי אגודת "פועלי ציון" בתל-אביב לקיים את תהלוכת אחד במאי, בהתאם למסורת מעמד הפועלים בעולם. בגבול תל-אביב ויפו סמוך ל"נווה-שלום", החלה להתארגן הפגנה נוספת של ה"מופסים" הקומוניסטים. כעבור זמן קצר נפגשו שתי התהלוכות ובין המשתתפים פרצה תיגרה קלה ביוזמת ה"מופסים". השוטרים הבריטים הוזעקו למקום ורדפו אחר "המופסים" אל תוך סימטאות "נווה-שלום". באותו זמן החלו להתקהל על גבול השכונות היהודיות אלפי ערבים, שבאו מיפו ומהכפרים הסמוכים. משולהבים, נושאי מקלות, מוטות ברזל וסכינים הם קראו להכות ביהודים. עד מהרה הפכו הקריאות למעשים, והבריונים עברו למעשי רצח, ביהודה ושור. יהודים, שעברו לתומם ברחוב בוטרוס ובנמל לרגל עסקיהם, נרצחו באכזריות. שוטרים לא נראו בסביבה. בבית העולים שבעג'מי נמצאו באותה עת יהודים שעלו ארצה רק לפני ימים אחדים. בחסותם של שוטרים ערביים, פרצו הפורעים לבית, רצחו ופצעו עשדות מקרב העולים. היה זה רצח מחריד, שנעשה לעיניהם של השוטרים הערבים, ובעידודם הגלוי.

לאחר הרצח פנו הפורעים לעבר השכונות "מנשיה", "נווה-שלום" ו"נווה-צדק", כשהיעד היה גם תל-אביב שונאת נפשם. גם למחרת היום נמשכו המהומות והפרעות, ובין החללים היה הסופר יוסף חיים ברנר וכמה מחבריו הסופרים צבי שץ ויוסף לואידור, שהתגוררו מחוץ לעיר. ברנר וידידו לואידור, התגוררו אצל משפחת יצקר, רפתנים שהשתקעו בלב פרדס ערבי בשכונת אבו-כביר. ברנר, נולד באוקראינה ב-1881, שירת שלוש שנים בצבא הרוסי לפני שעבר ללונדון ב-1904. עבד בדפוס והצטרף לתנועת "פועלי ציון". הוציא לאור את הירחון "המעורר", שהשפעתו היתה רבה על צעירי העלייה השנייה ועל אנשי "השומר". לאחר נדודים במרכזי יהדות בעולם עלה לארץ-ישראל ב-1909 והפך לדובר של העלייה השנייה כשהוא מתפרנס מהוראה בגימנסיה "הרצליה". בכתביו חשף את מומיו ופגעיו של העם היהודי, שאין לו ארץ מולדת משלו, וחיינו בגולה הם רבי סבל, בטלה וניוון. הוא

חייב את המפעל הציוני ודרש חזרה אל העבודה המטהרת את האדם. עם זאת, חשף גם את הצללים שראה בשוב העברי החדש. ברנר עבד בסלילת כבישים בגליל והספיק להשתתף בוועידת היסוד של הסתדרות העובדים הכללית, בחנוכה תרפ"א, לפני שנרצח בידי הפורעים הערבים.

בערבו של יום המהומות הראשון יצא חברו של ברנר, צבי שץ, במכונית מתל-אביב, כדי להחזיר את ברנר ובני משפחתו לעיר העברית. בעל הבית יצקר לא האמין כי הסכנה גדולה ולא רצה לנטוש את ביתו ומשקו. ברנר סירב גם הוא לעזוב את המקום בלעדיהם. צבי שץ נשאר עימם ומכוניתו חזרה העירה. למחרת, משנתגברו המהומות, ניסו שלושה ידידים אחרים של ברנר, מרדכי קושניר, ש. הפטר ויעקב מגן לחלצו. הם פנו ליפו עם יהודה נדיבי, ששימש להם מתורגמן, ושטחו בפני המושל הבריטי את בקשתם לסיוע ולהגנה. הלה ניסה להתחמק בטענה כי אינו רוצה לסכן את חייליו, אך לאחר ויכוח ארוך הסכים לשלוח להם ליווי. כשהגיעו לביתו של ברנר, הבינו כי איחרו את המועד. בפתח הבית היו מוטלות שבע גוויות. מראה החללים היה מחריד וניכרו בהם סימני רצח אכזרי והתעללות. גופתו של ברנר היתה מגואלת בדם ובאבק ואגרופו היה קפוף, כנראה מתוך מאבק נואש אחרון.

במשך חמישה ימים השתוללו הפורעים ביפו ובגבולות תל-אביב. המשטרה הבריטית היתה אדישה או חסרת אונים. השוטרים הערבים השתתפו בטבח. במשך שבוע אימים זה נהרגו 43 מתושבי תל-אביב והשכונות ו-34 נפצעו.

עוד ביום הראשון לאחר תחילת ההרג ביפו, הגיעו לתל-אביב הידיעות הראשונות על המעשים המחרידים ביפו ובשכונות. השמועות זרעו מבוכה רבה בקרב תושבי העיר ובקרב ועד ה"הגנה", שניסו להתארגן כדי להתגונן מפני הפורעים, אך נכשלו. בית הגימנסיה "הרצליה", ששכן בלבה של תל-אביב, הפך בית-חולים מרכזי, שאליו הובאו הפצועים וההרוגים. באותו בנין הוקם גם חדר מצב של אנשי ה"הגנה". במהלך הדיונים של חברי ה"הגנה", שאלוהם הצטרפו גם ראשי תל-אביב, וביניהם מאיר דיזנגוף, הגיעו העדויות הקשות בדמות הפצועים וההרוגים. חללים דקורים בפיגיונות, רצוצי ראש באלות ושסועים בצורה מעוררת זועה הובאו אל בית הגימנסיה. רופאים, אחיות, בני משפחה ותושבים זועמים היו בתוך הבנין ומחוצה לו, ותבעו פעולת נקם. באותה עת הצטופפה על הגבול שבין השכונות לבין יפו קבוצת צעירים, שהיו מצוידים במוטות ברזל, בכלוסאות שנעקרו מגדרות ובמקלות עץ, כדי להשיב מכה לפורעים. קבוצה אחרת, שנקראה קבוצת "קדם", התארגנה

המראות הקשים שהשאירו הפורעים הערבים באחד החדרים, בבית החלוץ בראשית מאי 1921.

להתגוננות כשהיא מצוידת במעדרים, בקילשונות, ובחרמשים ממחסנים לציווד חקלאי. בראש הקבוצה עמד אורי נדב, קצין לשעבר.

בעוד הנרצחים והפצועים מובאים אל בנין הגימנסיה "הרצליה", החלה בריחה גדולה של יהודים מיפו ומהשכונות היהודיות הסמוכות לה. תל-אביב התמלאה בן לילה במאות פליטים וזקנים, נשים וטף, שחיפשו מקום לינה, לאחר שנטשו את בתיהם מאימת הפורעים הערבים.

דינה הררי היתה תלמידת הגימנסיה "הרצליה" בעת שפרצו המאורעות. כתלמידה היא גויסה לעזרת הפצועים והמשפחות שנמלטו מאזור הסכנה. על אותם ימים קשים היא מספרת:

"את הגימנסיה הרצליה הפכו לבית-חולים אחד גדול. אותנו, התלמידים, שלחו לאסוף מגבות, סדינים, כלי מיטה, ובעצם כל מה שאפשר לקחת מכל הבתים בסביבה. אני זוכרת שכל אחד נתן מה שיכול היה לתת. בלילה לא נתנו לנו לצאת מהבית. כולם חששו, היינו בבהלה אחת גדולה. פחדנו שהערבים יגיעו גם לתוך תל-אביב ויעשו הרג גם אצלנו. ביום השני של הפרעות חילקו לכל הבוגרים באזור שבו אני הייתי גרה, מקלות, מעדרים וקילשונים. אני זוכרת שמספר צעירים החלו לעקור מוטות עץ מתוך גדרות של חצרות, כדי לאחוז בהם ולהתגונן מפחד הפורעים. דוד הכהן היה שכן שלנו, והצעירים פרקו לחלוטין את הגדר שסביב ביתו. אני זוכרת אותו כיצד הוא צעק וכעס על הרס הגדר שלו."

מנחם גילוף, אחד העסקנים בעיריית תל-אביב, נקלע לאזור הפרעות ופעל לסיוע לנפגעים. בזיכרונותיו הוא כותב:

"ביום ראשון, אסרו חג של פסח, התחילו הפרעות ביפו. היהודים התחילו לברוח מיפו למצוא להם מקלט בתל-אביב, ולא היה אף בית ציבורי שיקלוט אותם מלבד הגימנסיה העברית שאת הבית הזה החזיקו בשביל הפצועים שהתחילו לבוא מיפו, כי גם בית החולים הדסה טרם נבנה. כל האנשים שהספיקו לבוא מיפו התפזרו לחצרות הבתים. אצלנו בחצר התאספו כשלושים איש. במה אנחנו יכולנו לשרת אותם? –הרתחנו קומקום ונתנו להם תה...הערבים התנפלו על שוק ששם היו כל החנויות של היהודים ושרדו ובזזו את הסחורה וגם פצעו את החנוונים והתחילו להביא את הפצועים לגימנסיה. גם בית העלייה היה ביפו. הערבים בעזרת המשטרה שברו את שער הבית והרגו שלושה-עשר איש ופצעו איזה עשרים ושבעה איש. הפרעות נמשכו ביפו כשבוע ימים. בכל יום פצועים חדשים. הם חפצו לעלות גם על תל-אביב, אבל תל-אביב הספיקה לסדר הגנה עצמאית בעזרת הקולונל מרגלית ובעזרת מר רוטנברג...אחרי שבעה ימי הפרעות שקטה הארץ מעט וכל אחד חזר לעבודתו ולמסחרו."

דוגמה להרס והפגיעה האכזרית של הפורעים באחד מחדרי בית החלון.

בעקבות הפרעות התמנתה על ידי הממשלה ועדת חקירה. אחד העדים שהופיעו בפני הוועדה היה עולה חדש, שזה עתה הגיע לארץ-ישראל, מלך בן לייב אמשינובסקי, בן 22, וזו עדותו: "פרוטוקול"

אני הח"מ נשאלתי בתור עד על שראיתי ועל שאני יודע אודות הפרעות שהיו ביום כ"ג לחודש ניסן ש"ז ואחרי שנכון אני להשבע על אמיתות עדותי אני מעיד דלקמן. שמי: מלך בן לייב אמשינובסקי. הגיל 22, מעדת אשכנזים. נתין פולני, גר ביפו זה 4 שבועות. סבלתי מן הפרעות: נפצתי בפנים בצד שמאל ובאצבעות. הפסד ממון: בגדים, לבנים, שעון זהב במחיר בס"ה 15 לירות. הייתי בעת הפרעות: בבית החלוק. אני לא יודע את שמות האנשים האלה שהשתתפו בפרעות: אבל מכיר בפנים. ועוד אני מעיד: ביום ראשון למאי בשעה 12 התנפלו ערבים במספר 10 על הבית ובידיהם מקלות וסכינים וחפצו להתפרץ לתוך החדר, ששם היתה אישתי. קבלתי מכות בפנים ובצד שמאל בברזל. ושוטר אחד ירה בי ברובה והוא עמד על יד השער. הוצאתי סכין מיד ערבי אחד וחתכתי את ידי השמאלית. מה שנעשה בחפצי בנווה-שלום לא ידוע לי.

גם "קונטרס" אסף עדויות של נפגעים, חלקם מתוך הפרוטוקולים של ועדת החקירה ובין היתר נכתב:

פרוטוקול

הנני, מלך בן לייב אמשינובסקי, על שראיתי ועל שאני יודע אודות הפרעות שהיו ביום כ"ג לחודש ניסן ש"ז
הנני מעיד דלקמן: אני מעיד את דעתי
שמי: מלך בן לייב אמשינובסקי
הגיל: 22
מדת: אשכנזים
נתי: פולני
גר בארץ: ביפו
סבלתי מן הפרעות: נפצתי בפנים
הייתי בעת הפרעות: בבית
אני יודע את שמות האנשים האלה שהשתתפו בפרעות: אני לא יודע

ועד אני מעיד: ביום כ"ג לחודש ניסן ש"ז
בבית
אני מעיד דלקמן
אני מעיד את דעתי
אני מעיד את דעתי
אני מעיד את דעתי
אני מעיד את דעתי

"הרב שניאור סלונים, בנווה-שלום: ביום ראשון בבוקר השכם, בשעה חמש בבוקר, באה ערביה כובסת ששמה זוהרה, ואמרה לנו שלא נצא מן הבית, מפני שהאופה הערבי אמר לה, שתהינה היום שחיטות ביהודים. 'זה יהיה אצל השטריה'. אותה ערביה ספרה לנו, כי הערבים מתחפשים בתור שוטרים. דוד אלישבסקי בן 40 בנווה-שלום: בעמדי על הגזוזטרא ביום א' בשעה 3 בערך, ראיתי ילד קטן בגיל 11 שנה בערך עומד ע"י ביה"כ האוסטרי על המדרכה וראיתי ששוטר ערבי עומד באותו רחוב, ע"י חנות הגזוז של מר רגוז וירה בילד הזה ברובה הגדול. שמעתי את היריה והילד נפל מת באותו רגע. אח"כ נתאספו אנשים ולקחו את ההרוג והכניסוהו לחצר מר ברנט".

אברהם קריניצי היה אחד מראשי ה"הגנה" בתקופת הפרעות, וביזכרונותיו הוא מספר כיצד לא הצליחו הוא וחבריו להגיב מיידית בנשק כנגד הפורעים:

"את מחסן הנשק הראשון העברנו בשנות המלחמה לגליל. עתה ניגשנו להקמת מחסן חדש. הפעם כבר עם בית מלאכה ליציקת רימונים משלנו. בראש ה'הגנה' עדיין עמדו ברובם החברים של הגרעין הראשון. מחסנאי ראשי נקבע אהרון סברדלוב. לכאורה, היה הכל בסדר. אנשים שהתכוננו להתגונן בפני צבא תורכי, אם יבוא לפרוע, לא יוכלו לעמוד בפני אספסוף ערבי? ובכל זאת באה עלינו חרפת 'היום השחור' של פרעות יפו בשנת 1921, והיה זה באחד במאי, אסרו חג של פסח. כשהגיעה הידיעה הראשונה, רצתי אל אהרון סברדלוב ושאלתי: למה לא פתח את המחסן ולא חילק את הנשק? התשובה זיעזעה אותנו. מישהו העביר את הנשק מן המחסן בלי ידיעת המחסנאי הראשי. ופה מוסיפים להביא הרוגים ופצועים. סברדלוב פרץ בבכי. חסר אונים בכיתי עמו. והרי אילו היו בידינו ה'כלים' המינימאליים, עשרה עד עשרים אקדוחים וכמה פצצות מן הפרימיטיביות ביותר, היינו עוזרים בקלות את התפרעות האספסוף היפוני. ארבעים ואחד הרוגים ועשרות פצועים, כולם על פי רוב לא מנשק חם נפלו ונפצעו, כי אם ממכשירים קלים, מוטות ברזל, נאבוטים וכדומה. ונגד אלה עמדנו נבוכים וברכים. הזעקנו את פנחס רוטנברג. הוא נטל את ענין ההגנה לידו. התחלנו לאמן את האנשים בנשק שהומצא בו במקום. מקלות ובראשם חתיכות פח מוברגות. ושוב הוטל על ה'הגנה' לדאוג לא רק לבטחון, כי אם גם למזונות. התושבים נשארו ללא לחם, ללא שימורים, ללא נפט למאור ולבישול. המזון העיקרי היה – מצות מאנישביץ. נותרו גם פירורי ביסקויטים של הצבא, בהם ניזונו האנשים בימים הראשונים, עד שהחלה להגיע עזרה מהמושבות. הביאו חיטה. נאלצנו להפעיל במהירות את טחנות הקמח שעמדו בסביבה יהודית. בלילה היינו מתגנבים תחת משמר למחסני אוקסנהורן-דיסקין ומוציאים משם קופסאות השימורים. מצב תמור נתהווה מחמת המחסור בקרח, ביחוד בגלל הפצועים והחולים הרבים. שני בתי החרושת לקרח היו בתוך יפו ונאסר עליהם למכור קרח ליהודים, אך אילו גם אפשר היה להתגבר על איסור זה (לא מן הדברים הקשים אצל בני הליבאנט) אי אפשר היה בכלל לגשת לשם. רוטנברג איש החשמל מצא במרצו את הדרך ליצור קרח. על ידי הצלב האדום השיג משהו, שיותר משאפשר לכנותו מכונה, ראוי היה לכנותו 'חתיכת מכונה'. בבית החרושת שלנו התקנו אמבט מעץ לצבור מים והתחלנו

י.ח. ברנר.

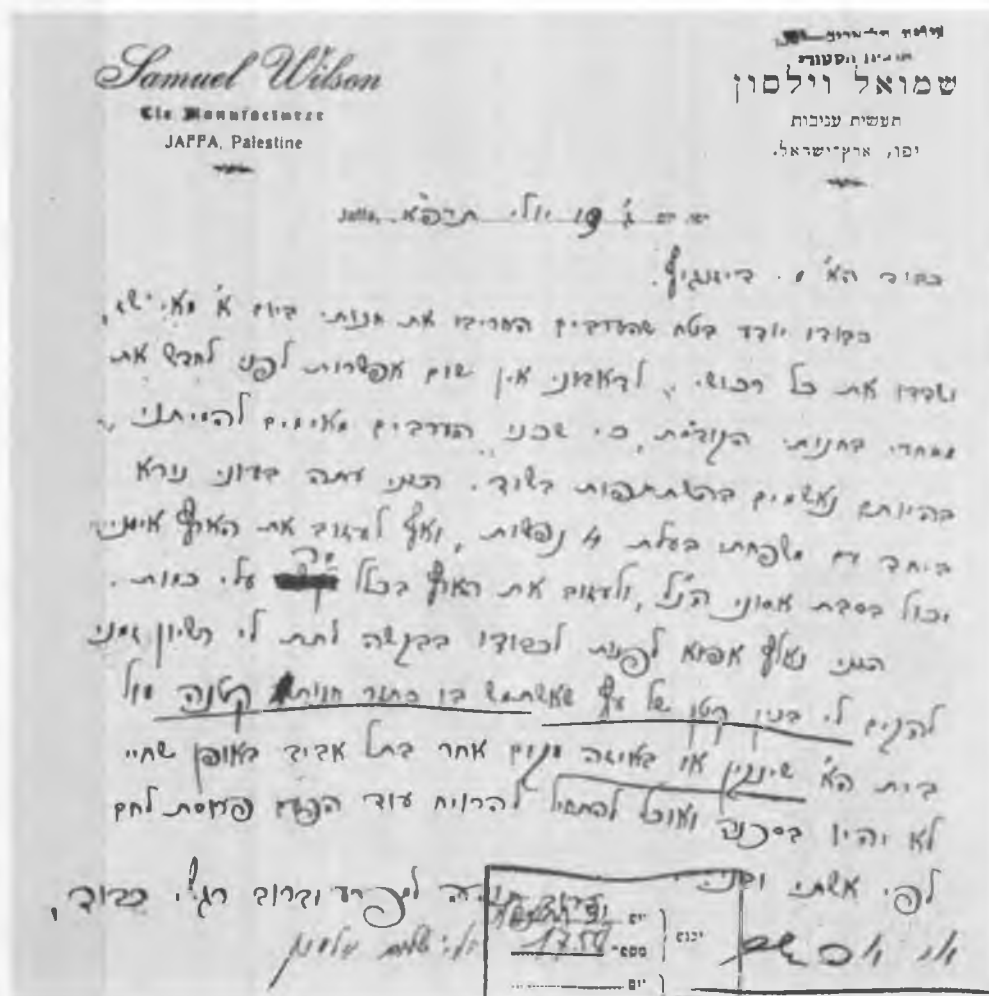

קבוצה מתוך פצועי פרעות מאי 1921, בתקופת החלמתם בבית החולים הדסה בתל-אביב.

בניסיון. ומה גדולה היתה השמחה כאשר לאחר עבודה של עשרים וארבע שעות, הצלחנו להפיק עשרים קילוגרמים קרח. אילו מצאנו מכרה זהב לא היינו שמחים בו יותר. כי מה היינו עושים בזהב לפצועינו וחולינו הצמאים בימי החום הראשונים? וכמו במפעלים רבים, רבים בארץ: מעז יצא מתוק, כך החל הייצור העצמאי של קרח בישראל. רוטנברג מינה אותי מין 'שר אספקה' בזעיר אנפין. בינתיים שככו הרוחות, נקברו הקורבנות, תל-אביב שברה את רעבונה ונשמה לרוחה...".

לעזרת הנמלטים מתל-אביב ומיפו נחלצו רבים. הוקמה ועדה מיוחדת מטעם המוסדות הלאומיים לסיוע לנפגעי הפרעות. מאות משפחות, שברחו לתל-אביב ונותרו ללא מקום מגורים, זכו לסיוע ראשוני באמצעות אוהלים ושמיכות שקיבלו מטעם העיריה ומהמוסדות הלאומיים. כל תל-אביב כוסתה באוהלים ובמקומות מחסה לנמלטים מיפו, ומחנה אוהלים זה, התוסף למחנה האוהלים של מאות העולים החדשים בתל-אביב. הנמלטים מיפו היו זקוקים לסיוע. היה זה ראש עיריית תל-אביב, מאיר דיזנגוף, שפנה אישית אל תושבי העיר בעיתונים, וביקש את סיועם למשפחות שנותרו ללא קורת גג:

"מאורעות מאי הכריחו משפחות רבות מאחינו לעזוב את דירותיהם בעיר ולבוא לחסות בתוך הישוב

מנייה ובקשת עזרה של נפגע פרעות מאי 1921 לראש עיריית תל-אביב.

התלאביב, ולשבת במשך ימי הקיץ הנידחים והתלושים ישיבת ארעי באוהלים. אולם בימות הגשמים הממשמים ובאים אין המשפחות האלו יכולות להישאר עוד בחוץ יריעות אוהלים ונחוץ לבנות בשבילים צריפיים, מחסה מרווח וגשם. והנה באה עיריית תל-אביב, פנתה לממשלה ולהנהלה הציונית בבקשת עזרה בכסף או בחומרי בנין בשביל המשפחות המתגוללות בחולות ולא נענו בכלום. ואולם אנחנו, הקרובים אל האומללים הללו ועינינו הן הרואות בעוניין, הנוכל לשבת במנוחה סרוחים בבתינו, בעת שנשים וילדים פליטי הגולה ושרידי הפרעות יתנונו באוהלים בקור וברטיבות, ולאחר שנמלטו מידי פורעים פראים, יפלו במחלות מתדבקות חלילה? זכרו! בימי המלחמה, היה כל צעיר בעמיו מתבייש להתהלך ברחובות כאיש חופשי, בעת שאחיו נלחמים בחפירות. האם לא יתבייש כל יהודי מאתנו לנוח בחדרו, בעת שאחינו ואחיותינו מתגוללים בחוץ? והנה באסיפה של כל מוסדות הציבור שבטיר יפו הוחלט לדרוש מכל קהל אחינו תושבי יפו לבוא לעזרת מחוסרי דירה אלו ולהשתדל בהקמת צריפים בזמן קרוב למשפחות היותר זקוקות אשר בין יושבי האוהלים שבסביבת תל-אביב. ועל סמך זה הננו פונים איפא לכל איש ואשה מתושבי יפו ותל-אביב, ולכל ההסתדרויות שבמקומנו בדרישה אחת: יתן נא כל אחד ואחד לא פחות מ־25 ג"מ לכל חדר, או לא פחות מ־3 ל"מ לכל דירה, ובכסף הזה נתאמן להקים צריפים לכהפ"ח להמשפחות היותר זקוקות שבעניותן אין יכולות לעשות לעצמן כלום. הכסף הזה ינתן בהלוואה ומשכר הדירה שיקובל מיושבי הצריפים הנ"ל ישולם לשעורין לכל משתתף בתרומת הלוואתו. כל החפץ לפנות חדר בביתו בשביל משפחה אחת יפטר בזה מן תשלומי כסף. הספר פתוח במשרד עיריית תל-אביב וכל הנותן ירשם. רשימת המשתתפים תפורסם בעיתונים ומקוים אנו, כי אף אחד שיש בידו לעזור בכמה שהוא, לא ישים את חלקו עם בני מרוז, כעת בהתנדב עם. איש אל יסרב מהשתתף במפעל הזה, מפעל אנושי, מוסרי ולאומי זה של "וחי אחיך עמך" חובה הוא לנו. בשם באי כח המוסדות היהודיים ביפו ותל-אביב, מאיר דיונגוף.

העירייה ניסתה כאמור, לשבץ משפחות בבתיים, אך היו כאלה שסירבו לארח ולעזור למשפחות הנפגעים. כזו היתה משפחת ליטווינסקי, שנגדה הגישו חברי הוועד תלונה לדיונגוף:

"פנינו היום לליטווינסקי בבקשה שיכניס אל ביתו משפחה אחת מהמשפחות הרבות המתגוללות ברחוב וקיבלנו, לדאבונו, תשובה שהבית נבנה בשבילים ולא בשביל אחרים. בשל הפעמים שפנה ועד עיריית תל-אביב ולא היה מצליח לסדר משפחות בבתיים בתל-אביב, פונים אנחנו איפא אל כבודו שיעשה הוא כל מה שאפשר כדי שלא ימצאו כאלה שבדרכי סדום ילכו".

רוב תושבי תל-אביב סייעו לנפגעים, והיו גם תושבים מערים אחרות שנחלצו לעזרה. אחד מהם היה זרובבל גולדשטיין, תושב חיפה שלאחר שקרא את דבריו של דיונגוף ב"הפועל הצעיר" על מצוקת הנמלטים, שלח לו מכתב ובו תרומה צנועה לעזרת הפליטים:

"לכבוד מר מאיר דיונגוף, יו"ר עיריית תל-אביב. קראתי בעיון רב את קול הקורא שנדפס ב"הפועל הצעיר" בתאריך "מרחשוון ש"ז בשם "יהודי יפו ותל-אביב" והחתום ע"י כבודו, ונימי לבי הודעזנו לכל משפט ומשפט, למראה יהודי יפו, שנמלטו מידי פורעים פראים, ובאין להם חסות מהגשם ומסתור מפני הקור המתקרב. הנני שולח לכבודו, רצון בזה סכום 25 ג"מ, עזרה כפי יכולתי ומבקש את כבודו צרף סכום דל זה אל הסכומים שנועדו לבנין הצריפים עבור מחוסרי הדירות מפאת הפרעות שהיו בראשון למאי. נא לקבל את מנחתי זו הפעוטה, הניתנת באהבה, חיבה לרצון. נא לאשר את הקבלה. בכבוד רב זרובבל גולדשטיין".

תרומה מרגשת הגיע גם מהמורה של עקרון, כשמוכיר העירייה, ד"ר מבשן, מיהר לפרסם את המכתב ואת דבר התרומה כדוגמה במדור "מכתב אל המערכת" של "הארץ":

"קראתי את כרוזכם בפועל הצעיר בדבר בנין בתים למחוסרי דירות ביפו ומוצא אני שלא רק לתושבי יפו אסור לשבת ספונים בבתיים בעת שאחיהם מתגוללים באוהלים. כי אם לכל יהודי אסור לנוח בחדר חם בעת שילדים נמצאים באוהלים. חובה קדושה על כל אחד ואחד לעזור. אני תורם לבנין בתים ל"מ אחת שלא על מנת לקבלה חזרה ואם רק תהיה ביכולתי אכניס עוד שלוש. את הלירה אכניס במשך החודשים נובמבר ודצמבר וכבר בקשתי מוועד החינוך לנכות ממשכורתי את הסכום הנ"ל ולמסרו לרשותכם. ודאי תקבלוהו".

לדיונגוף הגיעו גם פניות רבות לסיוע מצד נפגעי הפרעות, כמו ממשפחות שנשארו ללא קורת גג או סוחרים שעסקיהם נהרסו כליל. אחד מהם היה שלום וילסון סוחר עניבות מיפו, שכתב בפנייה נרגשת לראש עיריית תל-אביב:

"כבוד האדון מאיר דיונגוף. כבודו יודע בטח שהערבים החריבו את חנותי ביום א' מאי ש"ז ושדדו את כל רכושי. לדאבוני אין שום אפשרות לפני לחדש את מסחרי בחנותי הקודמת, כי שכני הערבים מאיימים

להמיתני בהיותם נאשמים בהשתתפות בשוד. הנני עתה בעוני נורא ביחד עם משפחתי בעלת 4 נפשות, ואף לעזוב את הארץ אינני יכול בסיבת אסוני הנ"ל, ולעזוב את הארץ בכלל מר עלי כמוות. הנני נאלץ איפוא לפנות לכבודו בבקשה לתת לי רשיון זמני להקים לי בנין קטן של עץ, שאשתמש בו בתור חנות קטנה מול בית האדון שינקין, או באיזה מקום אחר בתל-אביב, באופן שחיי לא יהיו בסכנה ואוכל להתחיל להרויח עוד הפעם פרוסת לחם לפי אשתי ובני".

מאורעות הדמים ביפו חידדו את מערכת היחסים בין היהודים לערבים. כך, למשל, נחשדו מספר ערבים העובדים בתל-אביב, ובעיקר במוסדות העיריה, בחבלה במקום עבודתם. בישיבת הוועד המועצה מיום ב' באייר תרפ"א (10 במאי 1921) עלו שאלות החבלה ופיטורי הפועל הערבי לראש סדר היום:

"דנים על שאלת הפועל מוחמד: היו אלו מקרים במוטורים בימי המאורעות ויש חשד שהפועל מוחמד חייב בהם. מתעוררת השאלה אם להשאיר אותו במשרתו או לא. מהרשק ווילסון מציעים לא לפטר ולא לקבל שום החלטה הערב, אלא לדחות הענין לשבוע־שבועיים, עד שישקוט המצב. שינקין מסכים להצעה זו. מחליטים: לעת עתה עוזבים את הענין לשבוע שבועיים, מוחמד לא יעבוד לעת עתה, ישלמו לו את משכורתו הרגילה ואח"כ נדון עוד פעם על השאלה הזאת ונקבל החלטה אחרונה".

לאחר עשרה ימים ביום י"ג באייר תרפ"א נדון ענין פטורי מוחמד שנית. דיונון ניסה להגיע לפיתרון הבעיה:

"הי"ר מבאר שאי אפשר לפטר אותו, מפני הרושם הרע שזה יעשה על הקהל. צריך לתת לו לט"ע עבודה אחרת, לא על יד המוטור דווקא. ההצעה מתקבלת".

ענין אחר שנדון ב"ועד תל-אביב", היה גירוש הערבים מהשוק בתל-אביב, ותפיסת מקומותיהם של הערבים שלא הגיעו לשוק באותם ימים סוערים שלאחר המאורעות, על-ידי דורשי עבודה יהודים: "ענין המקומות הפנויים בשוק והחנונים הערביים: לא צריך לגרש את החנונים הערבים מהשוק, אם יבואו הערבים חזרה, אז צריך להשיב להם את המקומות. את היהודים הדורשים מקומות בשוק צריך לסדר במקומות הפנויים. מחליטים: לחלק ירקות למכור לכל החנונים שידרשו, גם לאלה שלא עסקו קודם בזה, ולהשגיח על המחירים שלא יעלו יותר מדי".

היו גם דוגמאות הפוכות, שבהן עיריית תל-אביב הכירה תודה לאותם ערבים שסייעו ליהודים והצילו אותם במהלך הפרעות ומאורעות הדמים ביפו. אחד מאלה היה עלי אל-אחואגי, שתמורת הצלה של מספר יהודים ממוות, זכה לרשיון עירוני בשוק בתל-אביב ולמסמך מיוחד שהוציאה העיריה, בחתימתו של מזכיר העיריה ד"ר מבשן, שבו היא מצהירה על כך:

"עיריית תל-אביב מודיעה בזה לכל המוכרים והקונים בשוק כי נתנה רשיון מיוחד למר עלי אל-אחואגי, ביחד עם אביו ואחיו חסן ודאוד, למכור ירקות וכ"י בשוק. הרשיון הזה ניתן לו, על הצילו יהודים ממות ביום הפרעות הראשון, ועל כן החובה על כל התושבים להתייחס אליו בחיבה ולא להפריע לו כלל את מסחרו או להקניט אותו באיזה אופן שהוא. העובר על האזהרה הזאת יענש קשה. בשם עיריית ת"א ד"ר מבשן".

דוגמה אחרת להכרת תודה מצד עיריית תל-אביב היתה במקרה של ערבי אחר, שזכה לפנייה של מאיר דיונון לוועד הצעירים ביפו, כדי שזה יפצה אותו כספית על הנזק שנגרם לו בעקבות הסיוע ליהודים:

"הננו מתכבדים להודיע לכם, כי לפי מה שנודע לנו הציל הערבי... (שם לא ברור במימך המקורי) מספר יהודים ממות בימי הפרעות ע"י שהסתיר אותם בביתו. ע"י זה הוא סבל נזק רב ולכן כדאי לעזור לו במשהו. לדעתנו כדאי לעזור לו בסך של 20 ל"מ בערך, כדי שלא יחשוב שמצדנו אין תומכים במי שמסיב ליהודי בצורה זו או אחרת".

על פרעות מאי 1921 לא קיימו המועצה או "ועד עיריית תל-אביב" כל דיון. עיקר הפרוטוקולים נוגע למצב הנמלטים מיפו, לבעיית המגורים שלהם באוהלים ובצריפים בעיר, או ליחסי יהודים ערבים בעקבות האירוע הקשה. התייחסות רצינית ראשונה למאורעות אלו אנו מוצאים בד"ח שפירסם ראש העיריה מאיר דיונון, בחוברת השנייה של "ידיעות עיריית תל-אביב", שיצאה לאור לקראת סוף תרפ"א ועסקה במצבה של תל-אביב בעקבות הפרעות:

"בעוד אנו עסוקים בעבודותינו השקטות בקשר עם התפתחות וחזק העיריה שלנו, התפרצו המאורעות הידועים של ראשית מאי, אשר הממו את כל הישוב העברי. הם נמשכו בצורה פחות או יותר חריפים עד לפני זמן קצר והטביעו את חותמם המיוחד על כל חיינו במשך יותר משני חדשים וחצי. כל עבודה נורמלית הופרעה, כל האנרגיה וכח העבודה של ועד ומועצת העיריה ושל יתר העסקנים המקומיים רוכזה

בהשתדלויות וביא-כח לשם הגנה על האינטרסים שלנו אצל השלטונות השונים... בתור אחת התוצאות העיקריות של המאורעות המעציבים ההם, עלינו לציין את העובדה החשובה דלקמן. משפחות רבות, בטה"כ יותר מאלף נפשות, שהיו גרות לפני חודש מאי בחלקי העיר השונים (עג'מי, חרת אל-תנק, נווה-שלום, בתי הורשאים וכו'), הוכרחו לעזוב את מקומות מגוריהם ולנדוד לתל-אביב, אחרי שהחיים נעשו מסוכנים

ליהודי יפו ותל-אביב.

מאורעות מאי הכריחו משפחות רבות מאחינו לעזוב את דירותיהם בעיר ולבא לחסות בתוך הישוב התל-אביבי. במשך ימי הקיץ ישבו הגדחים והתלושים ישיבת ארעי באהלים. אולם בימות הגשמים הממששים ובאים אין המשפחות האלו יכולות להשאר עוד בתוך יריעות אהלים ונחוצין לבנות בשבילם לכהפ"ח צריפי-עץ. מחסה מרוח וגשם.

והנה עירית תל-אביב פנתה לממשלה ולהנהלה הציונית בבקשת עזרה בכסף או בחמרי בנין בשביל המשפחות המתגוללות בחולות ולא נענו בכלום. ואולם. אנחנו הקרובים אל האומללים הללו ועיננו הן הרואות בענין—הנוכל לשבת במנוחה סרוחים בבתינו, בעת יגשמים וילדים פלימי הגולה ושרירי הפרעות יתנונו באהלים בקור ובבריכות. ולאחר שנמלטו מידי פורעים פראים יפלו במחלות מתדבקות חלילה?

זכרו! בימי המלחמה היה כל צעיר בעמיו מתבייש להתהלך ברחובות כאיש הפשוט. בעת שאחיו נלחמים בחפירות—האם לא יתבייש כל יהודי מאתנו לנוח בחדרו, בעת שאחינו ואחיותינו מתגוללים בחוץ?

והנה באספה של כל מוסדות הצבור שבעיר יפו הוחלט לדרוש מכל קהל אחינו תושבי יפו לבא לעזרת מחוסרי-דירה אלו ולהשתדל בהקמת צריפים בזמן קרוב למשפחות היותר זקוקות אשר בין יושבי האהלים שבסביבת תל-אביב.

ועל סמך זה הננו פונים איפוא לכל איש ואשה מתושבי יפו ות"א ולכל ההסתדרויות שבמקומנו בדרישה זאת:

יתר-נא כל אחד ואחד לא פחות מ-25 ג'מ לכל הדר. או לא פחות מ-3 ל"מ לכל דירה—ובכסף הזה נתאמן להקים צריפים לכהפ"ח להמשפחות היותר זקוקות שבעניותן אינן יכולות לעשות לעצמן כלום. הכסף הזה ינתן בהלוואה ומשכר הדירה שיקובל מיושבי הצריפים הנ"ל ישולם לשעורין לכל משתתף בתרומת הלוואתו.

כל החפ"ן לפנות הדר בביתו בשביל משפחה אחת יפוטז בזה מן תשלומי-כסף.

הספר פתוח במשרד עירית תל-אביב וכל הנותן ירשם. רשימת המשתתפים תפורסם בעתונים, ומקום אנו, כי אף אחד שיש בידו לעזור, בכמה שהוא, לא יישם את חלקו עם בני מרוח, כעת בהתנדב עם.

איש אל יסרב מהשתתף במפעל הזה: מפעל אנושי, מוסרי ולאומי זה של יוחי אחיך עמך חובה הוא לנו.

בשם באי-כח המוסדות. היהודים ביפו ותל-אביב

מ. דיזנגוף.

ד"ר קאופ' הפועל הצעיר, תל-אביב.

ובלתי אפשריים בחלקי העיר המעורבים והמרוחקים ביותר. המסכנים האלה נמלטו לעיר העברית, כדי לבקש להם מפלט ובטחון החיים בה. כבר נמלאו בימים הראשונים כמעט כל בתי הספר והמוסדות הציבוריים פליטים כאלה, שנחבלו בכל מקום בסבר פנים יפות, הן במוסדות הציבוריים והן בבתי פרטיים, בחצרות ומרתפים, גנים ועליות. מתחילה חשבונו כולנו שהמצב ישתנה במהרה לטובה ובשעות השקט גם ניסו אחדים מהפליטים לשוב למקומותיהם הישנים. אולם כולנו נוכחנו אח"כ, כי המצב הכללי לא ירשה כל כך במהרה להשיב את הנמלטים על נפשותיהם ולירותיהם ביפו, ולהפך, ההגירה מיפו לתל-אביב הולכת ונמשכת כמעט עד היום. לע"ע האוהלים הולכים ומתרבים, וכיום יש לנו על שטח עיריית תל-אביב לא פחות ממאתיים אוהלים, המרוכזים בעיקר סביב בית הלינה של העולים ומאחורי בית הגב' אלקונין, ומלבד זה יש אוהלים כמעט על כל המגרשים הריקים וגם בהרבה חצרות של הבתים בתוך השכונה. העובדה האחרונה הזאת צריכה למשוך עליה את כל תשומת לבנו....".

כעבור חצי שנה, בחודש שבט תרפ"ב, בדין וחשבון הכספי של עיריית תל-אביב לשנת תרפ"א, המשיך דיונון ותיאר את המצב הקשה של תל-אביב בעקבות אותן פרעות:

"כבר הראינו בידיעות תל-אביב' חוברת ב', על הקושי וההתאמצות הענקית שנוצר בשביל עיריית ת"א נ"י מצב הפרעות והפניקה של חודשי מאי-יוני תרפ"א, ועד כמה רוכזה בעיריית ת"א כל עבודת העזרה לנגועי הפרעות שביפו ובסביבתה. והנה עד היום נשארו בתל-אביב, בתור 'זכר לחורבן' המוני אוהלים של הבורחים מן הסמטאות של יפו בשעת הפרעות. העיריה צריכה היתה לטפל בסדרם ובהשגחה הסניטרית עליהם, לחלק אותם למחנות מיוחדים, לפי דרישות הממשלה, ולפקח על הנקיון בתוך וסביב המחנות האלה וכו'. וכך. בהתאם לדרישות התכופות של הממשלה החלטנו להעביר את הצריפים והאוהלים מכל המקומות שהיו נפוצים שם, לשני מרכזים גדולים: סביב בנין ביה"ח החדש (או בית הלינה לעולים), ועל מגרש הפרק של בדרני, ע"י דרך סומיל. כמובן ששאלת הדרים באוהלים, וביחוד השאלה הקשה איך יכלו בהם את חודשי החורף עם גשמייה העזים, עוד לא נפתרה ע"י כך; אולם זו היא שאלה הכרוכה בכל מצב ההתפתחות והבנין בעירנו וסביבתה והדורשות הוצאות של אלפי פונטים, שאין לאל ידי העיריה הצעירה לתת או למצוא אותם. מצדנו השתדלנו להשיג לפחות אדמה זולה לבנין בקרבת תל-אביב, בשביל שכונות עובדים ובתי מעון ליתר מחוסרי הדירות, ובאנו במו"מ עם הממשלה כדי להשיג ממנה בהחכרה לשנים ארוכות שטח הגון של אדמת מחלול הנמצאת בסביבה הקרובה. הענין הזה עדיין לא קיבל את פתורו הרצוי, אולם מקרים אנו כי יעלה בידינו בקרוב להשיג את מבוקשנו ואז נוכל לבוא לעזרת רבים מנגועי הפרעות לפחות בהמצאת מגרשי בנין במחירים נמוכים מאוד, באריסות ארוכה. חוץ מזה באנו בדברים עם באי"ח הממשלה המחוזית והמרכזית, עם ועד הצירים ועוד מוסדות אחרים, כדי שיעזרו לנו בהמצאת האמצעים הדרושים לסידור צריפים. מצדנו אנו נותנים, למשך שנה אחת, את מגרש הפרק בדרני, וקבלנו עלינו לסדר לגרי הצריפים את המים, צרכי הסניטריה והנקיון, ההשגחה על הסדרים וכו'. לצערנו לא נענינו משום צד מאלה שפנינו אליהם בנוגע לבנין הצריפים והשאלה של חוסר מחסה לגרי האוהלים עם סכנת המחלות המדבקות היתה נהפכת בטח לקטסטרופה בשביל הרבה משפחות מגרי האוהלים וגם בשביל תושבי תל-אביב האחרים, לולא החליטה תל-אביב לבסוף, בראותה כי אין עוזר עמה, לקחת גם את המכשלה הזאת תחת ידה ולטפל באיסוף הכספים הנחוצים, לבוא במו"מ עם עושי צריפים וסוחרים עצים וכו'. ורק הודות לזה שהנהלת העיריה קבלה עליה לעמוד בפרץ, נוצרה האפשרות להשיג צריפים לפחות לחמישים משפחות מהיותר זקוקות שאין יכולות לעזור לעצמן מחוסר אמצעים".

העלייה ופרעות מאי 1921 יצרו בעיה חברתית קשה בתל-אביב המתפתחת. העולים החדשים והנמלטים מיפו התקבצו בתל-אביב מחוסר מקום מגורים, והביאו לשינוי מוחלט של הנוף התל-אביבי על-ידי הקמת מאות אוהלי מגורים בכל רחבי העיר. תופעה זו גרמה במשך הזמן להקמתן של שכונות חדשות בתל-אביב. מספר הדירות הפנויות בעיר היה באותם ימים קטן מאוד, עובדה שגרמה לעלייה ניכרת בשכר הדירה ולחוסר יכולת מצד העולים או מפוני הפרעות לעמוד בכך. הפיתרון היה בהקמתם של אוהלים, שניתנו לעולים ולמפונים על-ידי העיריה והמוסדות הלאומיים תמורת תשלום קטן. היו אלה אוהלים ישנים, בעלי צורה משולשת ומעטה חיצוני ופנימי, שנלקחו משאריות הצבא הבריטי.

עם תחילת גלי העלייה היתה הקמתם של האוהלים מסודרת ומרוכזת במקום אחד, אולם עם פרוץ המאורעות, כשהחלה הבריחה הגדולה של היהודים מיפו והוקמו אוהלים בכל פינות תל-אביב, לרבות בחצרות של אנשים פרטיים. מספר האוהלים גדל משבוע לשבוע, עד שבסוף הקיץ הגיע מספרם ל-183, ובהם גרו 612 נפשות. באותה תקופה הוקמו בתל-אביב גם 27 צריפים, שבהם התגוררו 116

מחנה העולים של בני העלייה השלישית ב־1921.

נפשות. בין דיירי האוהלים היו גם דיירי מחנה העלייה, שהיה מצוי קודם לכן בשכונת עג'מי ביפו והועבר לאוהלים בתל־אביב לאחר הפרעות. לאחר שנתיים, בחודש אלול תרפ"ג, נרשמו בתל־אביב 587 אוהלים, שבהם גרו 1,625 נפשות, ו־336 צריפים, שבהם גרו 1,702 נפשות.

מצבם של דיירי האוהלים היה קשה מאד, ודחף אותם להתארגנויות שונות, כדי להיטיב את תנאי מגוריהם. כך הוקמו באותו זמן מספר שכונות חדשות בתל־אביב. קבוצה של 800 איש לערך התארגנה בחברה מיוחדת לבנין בתים. הקבוצה נחלקה מאוחר יותר לשניים, חלקה הביא להקמתה של שכונת "נווה שאנן", וחלקה הפך לחברה הדדית לבנין בתים למחוסרי דירות. מאוחר יותר יסדה את שכונת "נורדיה", שהוקמה בעזרתה ועל אדמתה של הקרן הקיימת. באותו זמן התחיל אחד מבעלי המגרשים שבגבולות תל־אביב להחכיר חלקות קרקע (בעד כל אמה מרובעת קיבל דמי חכירה בסך חמישה־שישה גר"מ לשנה), כדי לבנות עליהן צריפי עץ. הצריפים הלכו והצטרפו לשכונה חדשה שנקראה בשם "שכונת ברנר".

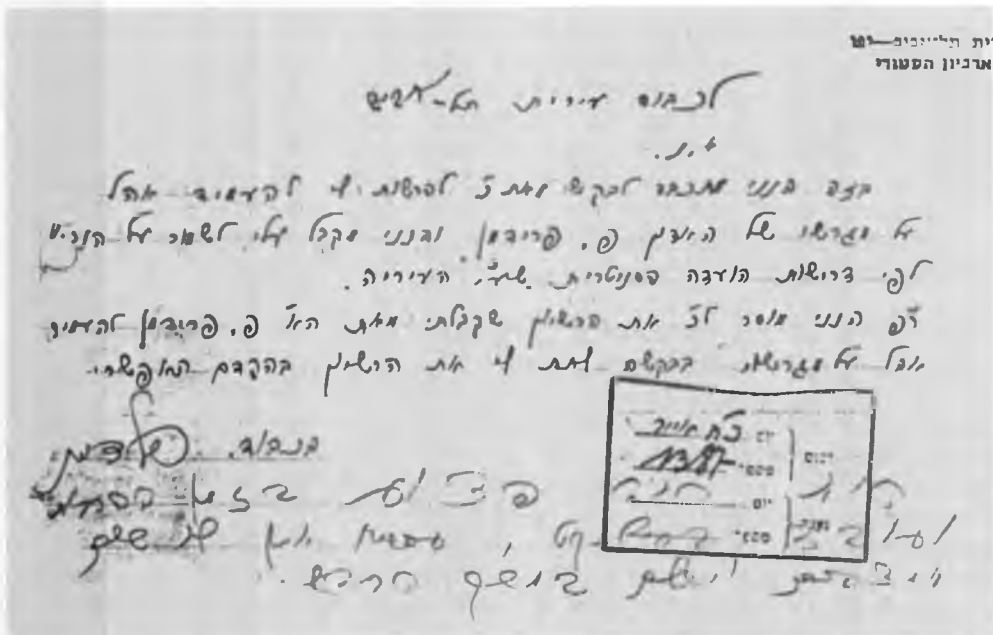
כבר בימים הראשונים לאחר הפרעות התארגנו המוסדות הלאומיים, והקימו עם עיריית תל־אביב ועד מרכזי מיוחד, במטרה לרכז את הסיוע והעזרה למשפחות שנמלטו מיפו בחוסר כל. הסיוע הראשון התבטא בהקמת 150 אוהלים, שהגיעו לידי ועד העזרה מידי "ועד הצירים". מחיר כל אוהל היה חמש לירות, ואלו חולקו לנוזקים בתשלומים, כאשר רובם הגדול של הפליטים לא היו מסוגלים לעמוד גם בתנאי תשלום אלו. כאמור, כמעט כל האוהלים שהוקמו היו משומשים, וכשהגיע החורף, מקץ חמישה חודשי מגורים באוהלים אלו, נקרעו היריעות ולפעמים גם נעקרו האוהלים והתהפכו על יושביהם. מצוקתם של דיירי האוהלים היתה גדולה ביותר. מי שהיה באפשרותו ניסה להחליף את מגוריו בצריפי עץ (ברקים), מה גם שמחירי העצים באותה תקופה הוזלו באופן ממש. אולם רבים לא היו מסוגלים לעבור למשכן נוח יותר, והחורף הקשה הביא זוהמה גדולה באזורי האוהלים, מחלות, ובעיות קשות. עסקנים שונים, בעיקר ראשי עיריית תל־אביב ניסו לדאוג לציבור מסכן זה ולהעבירו לצריפי עץ. נעשה ניסיון לאסוף כסף מתושבי תל־אביב למטרה זו, וליד "מרכז בעלי מלאכה", בנתה העיריה שמונה צריפים גדולים שהכילו כשלושים חדרים, אך רוב המשפחות נשארו לשכון באוהלים גם בימי הגשמים.

בוועד ובמועצה של עיריית תל-אביב התקיימו דיונים לא מעטים על מצבם הקשה של דיירי האוהלים, בעיקר לקראת עונת הגשמים הראשונה. נעשה ניסיון לרכז את האוהלים המפוזרים ברחבי תל-אביב לאזור ברור ומוגדר, וכן להביא להקמתם של צריפים שיהוו תחליף לאוהלים, בעיקר לאותן משפחות שלא היה בידן לשלם עבור מקום מגורים אחר ושהמשך הישארותם באוהלים בתקופת הגשמים היה בלתי אפשרי. הדיון הראשון ב"ועד תל-אביב" בנושאים אלה היה בל' בניסן תרפ"א, ואנו קוראים בפרוטוקול:

"ענין אוהלים וצריפים: דנים על שאלת הברקים שצריך להקדיש בשביל נגועי הפרעות. מציעים להציע לזה את 15,000 האמות בבדרני (שהיו צריכים להיות פרק) בשביל שיהיו כל הברקים מרוכזים במקום אחד ויהיה קל יותר לסדר להם את המים הנקיון וכי'. דינגוף מבאר שאי אפשר לתת מגרשים פרטיים לצורך זה, אלא דוקא שטח ציבורי ושנועד הציירים יקבל עליו את האחריות. הצריפים האלה יעמדו זמן רב, לא חודש אחד ולא שניים, יש אנשים כאלה שיכולים לבנות ברקים גם והם יכולים לשלם ולהתחייב שיחזירו את המקום. בעד הנותנים יקבל ועד הציירים את האחריות והוא בעל הבית על כל הענין ואחר כך נעבד תכנית מדויקת. מציעים שלא יהיה לנו עסק עם פרטיים, אלא רק עם ועד הציירים, בתנאי שיעשו רק ברקים גדולים בשביל משפחות רבות ביחד, כי אם יבנה כל אחד לבד, אז הוא לא ירצה ללכת יותר משם כשהיה צורך. הדורשים ברקים יכולים לפנות גם לאנשים פרטיים שיש להם מגרשים בתל-אביב (הבונה, שלוש, גולדברג וכי'). מחליטים: נותנים לרשות ועד הציירים את מגרש הבדרני מול בעלי מלאכה, בתנאי שהוא יהיה אחראי בעד כל הסדר, תנאי הבנין, הנקיון וענין פיני המקום בשעת הצורך, ואם יבואו אנשים פרטיים, אז ניעץ להם אל מי ללכת (מגרשי גולדברג, שלוש, הבונה) כדי להשיג מגרש. לא ניתן לעשות שכונות של צריפים בכל מקום שהוא, ונדרוש מכל האנשים שיחזייבו לעזוב את המגרשים בזמן הקרוב ביותר".

לאחר יומיים התכנסו חברי הוועד עם מועצת העיריה וקבעו את המדיניות בקשר להקמת צריפים ואוהלים:

"היו"ר מרצה על הענין כפי שדובר עליו כבר בישיבת הוועד. נחוץ לדאוג למשפחות המגורשות מסיבת הפרעות, אולם יחד עם זה לראות גם שלא תצא אי נעימות בשבילנו. הוועד החליט להקדיש את המגרש שלנו בבדרני לצורך הקמת ברקים על פי תנאים ידועים של היגיינה ובטחון בשבילנו ובהתקשרות עם ועד הציירים,

בקשה של אחד מנמנעי הפרעות לעיריית תל-אביב לאפשר לו להקים אוהל למגורים, בחצר אחד מבתי התושבים.

אשר יהיה האחראי כלפי תל־אביב. הד"ר זלוציטסי מבאר שיש דרישה גדולה מאוד לאוהלים בשביל לפחות 150 משפחות, ולזה לא יספיק המגרש שעיריית ת"א רוצה לתת. חוץ מזה יש עוד אנשים הדורשים בריקים. ולכן יש שאלה חשובה מאוד של המקום. שיינקין מציע למועצה לדרוש מהוועד ולמלא את ידו לסדר את הענין בתנאים נוחים ובטוחים, ולהשתדל גם אצל בעלים פרטיים שיתנו מגרשים לצורך זה. גוטמן מציע שבשביל אוהלים תתן תל־אביב גם את הפרק בבדרני, ולצריפים יתנו אנשים פרטיים את מגרשיהם בהסכמה ידועה עם הבונים את הברקים. את הבנינים צריך לרכוש במקום אחד, עד כמה שזה אפשרי, לצרכי השרות הסניטרית והספקת המים. החלטה: הוועד והמועצה מחליטים למלא את ידי הוועד לעזור לנגועי הפרעות ט"י זה שהוועד ישיב לרשות ועד הצירים לצרכי נגועי הפרעות את המגרשים הציבוריים הנמצאים ברשותו. מחליטים לא להרשות בנין אוהלים וכו' במקומות בודדים. מצד העיריה ניתן את מגרש בדרני ומגרשים ט"י בית החולים. פרטים ט"ד בחירת המקומות ימסרו לוועדה של מהנדסים ורופאים. עניני בנין נמסרים לוועדת הבנין והסניטרית של תל־אביב. וילסון מציע להעמיד את הברקים על מגרשים פרטיים, כי משם יקל יותר להוריד אותם בשעת הצורך, מאשר על מגרשים ציבוריים. שלוש יעקב מתנגד בכלל לענין הברקים של עץ, כי אם הוא רק בעד אוהלי בד. דיזנגוף מציע עוד להעמיד את הברקים על אדמת מחלול שמאחורי אדמת מויאל. הרוב של הנאספים מסכים לזה. סמילנסקי דורש שנרשה בכלל רק להעמיד אוהלי בד. באופן אחר נקטין את השאיפה לבנינים קבועים ונגדיל את החשק לבנות צריפים. ט"י בנין עץ תדחה כל שאלת בנין הבתים לזמן מאוחר יותר. מחליטים: להשתדל שטל אדמת מחלול יסדרו את הברקים ועל אדמת הבדרני יעמידו רק אוהלים. הד"ר זלוציטסי מציע שהעיריה של תל־אביב תעמיד את הברקים על אדמת המחלול ואז תהיה האדמה במשך הזמן שלנו. מוסרים את ההכרעה בכל הענינים האלה לוועד, בפרינציפ צריכים לעזור לנגועי הפרעות ולשים יד על אדמת המחלול אם אפשר".

לקראת תחילת עונת הגשמים בחורף תרפ"ב פנתה העיריה לכל תושבי תל־אביב במכתב אישי, שבו ביקשה מהם להתגייס לעזרת יושבי האוהלים, מי עלידי מתן סיוע כספי, ומי עלידי אירוח משפחות בביתו. במכתב הזהירה העיריה שתפרסם את שמותיהם של אלו מבני העיר שלא יתגייסו למיבצע הסיוע וההצלה. להלן המכתב שנשלח לתושבים:

"במצב הרע שבו נמצאים גרי האוהלים וביחוד המשפחות שיש להם ילדים קטנים, והן מחוסרות כל אמצעים, מפני הקור והגשמים הממששים ובאים, מכריח אותנו לפנות אל כל תושבי תל־אביב בהודעה זו: אחרי שהמצב הסניטרי, בעקב הקור וחוסר דירות קבועות, הורע מאוד בין גרי האוהלים, ויש כמעט בכל אוהל מקרים של מחלות מדבקות קשות, היכולות להתפרץ בכל פעם בצורת מגפות כלליות גם לתוך העיר וסביבתה, אנו מוכרחים לאחוז באמצעים מידיים קיצוניים, כדי להיטיב את המצב הזה. לצורך זה נחזיק לבנות בשביל 50 משפחות מגרי האוהלים הסובלות ביותר, בריקים של עץ, כדי לסדר אותם שם בתנאים סניטריים טובים. עיריית תל־אביב כבר חשבה על דבר זה מזמן, ואחזה בכל האמצעים הדרושים, פנתה אל הממשלה ואל ועד הצירים, שיתנו או ילוו את הסכומים הדרושים להקמת צריפים בשביל משפחות אלה, ולא קבלה אלא תשובות שליליות מכל צד. אחרי שכלו כל הקיצין והמצב לא נשתנה לטובה, פנתה עיריית תל־אביב אל כל ראשי המוסדות, באי־כח ההסתדרויות, בתי הספר, אגודות וחברות שונות, ושאלה אותם מה לעשות בכדי להציל מכליה את כל המשפחות הצפויים להשאר באוהלים בכל ימי הגשמים, בלי מחסה מקור ורוח, ועל יסוד הבאורים וההצעות אשר נשמעו באסיפה הנ"ל, החליטה העיריה כדלקמן: (א) כל משפחה הגרה בגבולות תל־אביב צריכה לנדב לטובת מחוסרי המחסה הגרים באוהלים, סכום כפי כוחה, שבו נשתמש לעשית הברקים הדרושים ל־50 המשפחות הזקוקות להם ביותר. התרומה הזאת תנתן בצורת הלוואה, שתשולם אח"כ קמעה־קמעה ט"י תשלומי שכר הדירה (המינימליים אמנם) שיכניסו אלה שבשבילם יכינו את הצריפים האלה. (ב) אלה אשר יסורו לשלם כל תשלום כסף בשביל המטרה הזאת, יראו ט"י זה שהם טובים להם יותר לתת חדר אחד או שנים מחזירי ביתם בשביל המשפחות הנצרכות לדירות, והעיריה תקח מהם את החדרים הפנויים, כדי להכניס לשם את המשפחות הזקוקות מבין גרי האוהלים. (ג) העיריה לוקחת על עצמה לתת בשביל הצריפים האלה מים, נקיון וסניטריה, השגחה וכו' חינום, עפ"י הוראות משרד הבריאות בנוגע למחנות של בריקים או אוהלים. העיריה נותנת, מלבד זאת, למשך של שנה את המגרש שלה בבדרני (מקום הפרק) בשביל להקים עליו את הצריפים למשך זמן קצר, עד אשר יסתדרו מחוסרי הדירות בדירות קבועות. (ד) ביחוד עם ועדה מיוחדת אשר נקבעה לשם זאת, תסדר העיריה את גבית הכספים, חלוקת החדרים הפנויים, בנין וסדור הברקים וכו'. הננו פונים איפוא אל כב' בבקשה לזכור את הדרישה המוסרית של היהדות: 'וחי אחיך עמך', ומבקשים אותו לפדות את נפשו ואת נפש ב"ב, היושבים בדירת קבע, בשביל לעזור לאומללים אשר אין להם אפילו דירת ארעי, אלא המוטלים באוהלים, ללא מחסה וללא תנאים היגיינים. התרומה

המינימלית צריכה להיות לא פחות ערך מרבע ל"מ לנפש ושתי ל"מ למשפחה. ומזהירים אנו את הסרבנים, שהם הם ולא אחר יהיו אחראיים בעד כל האסון שיצא ממצב זה. אנו מקוים שכבי' ישמע לבקשתנו זאת, כדי שלא יהיה ברשימת הסרבנים אשר תתפרסם. עיריית תל-אביב מסרה את גביית הכספים לגובי העיריה אשר יתנו קבלות רשמיות".

ימים אחדים קודם שנשלח המכתב לתושבי העיר, פנתה עיריית תל-אביב בבקשת סיוע ל"ועד הצירים" ולמושל המחוז, כדי שייסיעו בהקמת צריפים לנוגעי הפרעות:

"לכבוד ועד הצירים לא"י בירושלים: ר"פ הננו שולחים לכם העתקה ממכתבנו אל המושל המחוזי בדבר הספקת ברקים בשביל נגועי הפרעות הנמצאים באוהלים בתל-אביב. אין צורך להדגיש בפניכם, כי אנו עומדים בפני אסון גדול אם לא יאחזו כל האמצעים הדרושים מיד, ואין שום מוסד בן חורין להסתלק מן העזרה לאומללים הסובלים מסיבת הפרעות ותוצאותיהן. אנו מצידנו עשינו את כל הצעדים הדרושים לפני הממשלה המחוזית והמרכזית, דרשנו חלקת אדמה מחלול, בשביל לבנות עליה בתים או ברקים בזול, טפלנו בעצמנו במגורשים ע"י ספוק מים וסניטריה בלי כל תשלום, אולם המצב דוחק, אדמת מחלול טרם נתקבלה ואמצעים להקמת ברקים אין לנו. פנינו כפי שאתם רואים אל הממשלה, והננו מבקשים ממנה שתתן לנו עד לשלושת אלפים ל"מ בשביל הקמת הברקים. כעת אנו פונים אליכם ומזכירים לכם, כי גם אתם צריכים לקחת עליכם חלק מן העבודה וההוצאות בקשר עם גרי האוהלים והעברתם למקומות אחרים. עזרו לנו נא ע"י בקשות ודרישות תכופות אל הממשלה שלא תסתלק מלתת את הכספים הדרושים להקמת ברקים, ומצד אחר השתדלו לתת גם מקופת ועד הצירים לפחות חלק מן האמצעים הדרושים להעברת המשפחות הזקוקות ביותר, כדי למנוע בעד מקרי מחלות ואסון. דברנו פה עם מנהל הבונה, מר גרינברג, והוא הציע לפנות לאמריקה בדבר משלוח של בתי אסבסט, לפחות 1000 מטר של קירות כאלה שהם נוחים מאוד ויכולים לשמש את צרכינו. אולי נשתדל להשיג אותם ע"י ד"ר בנדרלי בתשלומים לשעורים, אם גם אתם מצדכם תשתדלו בזה. צריך לפנות לשם ע"י טלגרמה, כי הזמן דוחק ואין אפשרות לחכות הרבה. נא לתת לנו תשובתכם בהקדם, על הצעדים שהחלטתם לאחזו בהם בקשר עם הענין הזה".

בינתיים המשיך מצבם של דיירי האוהלים להידרדר. לאחר חודשי החורף ועם תחילת ימי החום, התרבו המחלות והמגפות בין דיירי האוהלים. תנאי התברואה היו קשים ביותר, דבר שהביא להתערבות הממשלה המרכזית, שפסקה כי בתנאים אלה לא ניתן להמשיך ולגור באוהלים בתל-אביב. מצבם התברואתי של האוהלים הפך להיות בעיה קשה ומסוכנת בתל-אביב, שחייבה את העיריה לסידרה של פעולות. בדיוק שנה לאחר הפרעות, בחודש מאי 1922, נשלח מכתב למנהל מחלקת הסניטריה ואספקת המים העירונית, ד"ר ולוציסטי, מצד אחדים מתושבי העיר, ובו התראה חמורה על המצב השורר באזור האוהלים:

"הננו מתכבדים להפנות את תשומת לבו בתור מנהל שתי המחלקות הנ"ל על המצב הבלתי הנורמלי השורר בכל ענין האוהלים. א. אי השגחה על נתינת הרשיונות לאוהלים, דבר הקשור גם עם שאלת הצפיפות והנקיון בתוך ובסביבות האוהלים וגם עם שאלת הקלזטים בשביל תושבי האוהלים. ב. יש חצרות ששם יש אוהלים יותר מדי ובשעה זו של סכנת דיזנטריה ומחלות אחרות הדבר מזיק כפלים. ג. יש בעלי בתים המשכירים את דירותיהם במחירים גבוהים ויושבים הם עצמם באוהלים די לנצל יותר את ערך בתייהם. ד. עיקר חשבו גם הוא שכל תושבי האוהלים, כמעט בלי יוצא מן הכלל, משתמשים במים מבלי לשלם פרוטה, הן אם הם יושבים בחצרות של אנשים פרטיים ולוקחים מים מצינורותיהם מבלי שאלה יוסיפו כל תשלום, והן אם הם יושבים על מגרשים וקרקעות פנוים בלי בעלים וגונבים מים מהצנורות שבסביבה. בהתחשב עם כל הטעמים דלעיל אנו מבקשים מאת כ' להשתמש בכל תוקף הכח שיש לו בתור מנהל המחלקות הנ"ל ולפקד שתעשה בקורת חריפה ורצינית ע"י המשטרה (ביחוד שיש עכשיו עוזר סניטר), כדי למצוא את כל החומר הסטטיסטי הדרוש, להרחיק אוהלים שהם נמצאים בצפיפות יתירה, לאסור לשבת באוהלים לאנשים שאין להם צורך בזה ולגבות לפחות תשלום מינימלי בעד מים מאת כל תושבי האוהלים שיש להם איזה אפשרות שהיא לשלם. אנו מעירים עוד כי לפי ההערכה שלנו כמעט 25 אחוז מכמות המים הנוצרת ע"י המכונות שלנו הולכת בשביל שמוש ע"י האוהלים בלי כל תשלום, דבר הגורם לנו נזק פיננסי גדול".

לאחר זמן קצר באמצע יוני 1922, פירסמה עיריית תל-אביב מודעה ואזהרה לתושבי האוהלים כי עליהם לפנות את מקומותיהם מחצרות הבתים ומהאזורים הצפופים ולהתיישב אך ורק במקום ששם יסופקו התנאים הסניטריים המתאימים:

מודעה ואזהרה

"כבר בחודש נובמבר שנה שעברה הוציאה העירייה, עפ"י דרישת הממשלה, פקודות בנוגע להסרת האוהלים מתוך תל-אביב. מפני גשמי החורף לא דקדקנו כל כך בהוצאה אל הפועל של הפקודות הנ"ל והתוצאות היו: התרבות האוהלים עד בלי כל גבול, שזה הביא לידי ישוב צפוף, קלקול במצב הבריאות והנקיון הכללי בתל-אביב, קלקול המים שאנו שותים והתרבות מבהילה של המחלות המדבקות. מפני סיבות חשובות אלו הננו מוצאים לנחוץ להזהיר את התושבים באזהרה אחרונה דלקמן: א. אסור למי שהוא מבעלי המגרשים והבתים להרשות העמדת אוהל על דמגרש או בחצר שלהם.

ב. אסור באסור חמור להעמיד אוהלים בכל שטח עיריית תל-אביב בלי רשיון מיוחד בכתב מצד העירייה.

ג. כל בעלי האוהלים הנמצאים בתוך תל-אביב מוכרחים להעביר את האוהלים שלהם במשך לא יאוחר משבוע ימים אחרי התפרסם מודעה זו, אל המקומות המיועדים לכך ע"י העירייה.

ד. כל מי שיעבור על אחד הסעיפים המפורשים לעיל, ימסר למשפט העירוני או המחוזי ויענש בכל חומרת הדין, כאיש המסכן את בריאות הצבור והסדר הכללי".

עיריית תל-אביב החלה לאלץ את תושבי האוהלים להתרכז במקום אחד שבו בחרה, והתקינה שירותים סניטריים. היא אסרה על הקמתם של צריפים ואוהלים נוספים, תוך נקיטת יד קשה ביותר נגד העוברים על הוראה זו. התברר כי במקומות אחדים, כמו בשכונות ברנר ובדרני, התהוו שכונות שלמות של צריפים סמוכים מאוד אחד לשני. לשוכנים באוהלים ובצריפים היה קשה מאד לשמור על הנקיון מחוסר בתי-כסא, מים וכדומה, ומשום כך שוב התפשטו מחלות מדבקות, ואירעו גם מספר דליקות. מטעמים אלה ואחרים דרשה העירייה מיושבי האוהלים והצריפים להעתיק אותם למקומות אחרים, שנמצאו קצת יותר רחוק ממרכז הישוב. השוכנים באוהלים התנגדו לדרישה זו, והתנגדותם נמשכה זמן רב. הם תבעו לתת להם מקום קבוע, כדי שלא יוסיפו לנדוד ממקום למקום. לבסוף הוכרחו לעזוב והתרכזו בארבעה מחנות אוהלים בקצות תל-אביב. החלק הגדול תפס את הכיכר הריקה שבין רחובות גרוזנברג-בלפור, עד הבתים של "מרכז בעלי מלאכה", חלק עבר לשפת הים, חלק למגרש הפנוי הסמוך ל"שכונת ברנר", וחלק למגרש שבין "מחנה יוסף" ו"מחנה יהודה". בתוך מחנות האוהלים נבנו גם הצריפים, כשבתוככי תל-אביב נשאר מספר קטן של אוהלים בודדים. אבל גם הפעם לא זכו יושבי האוהלים והצריפים לשים קץ לנדודיהם, מאחר שכל שטחי המחנות הללו לא היו שייכים לעירייה, אלא לאנשים פרטיים. כל זמן שהמגרשים היו רחוקים מהישוב ולא נדרשו לבעליהם, יכלו בעלי הדירות הארעיות לשבת במנוחה ובאין מפריע. אך אט-אט נשתנו פני הדברים והתברר כי נוכח הלחץ הגדול לבניית דירות חדשות, חלק מהמגרשים נמכר לבעלים אחרים וחלק מבעלי המגרשים ביקש להוזרו ולהקים עליהם מיבנים. כך התחילו אלה לדרוש שוב מיושבי האוהלים והצריפים לפנות את המקום. וכשסירבו למלא את רצון בעלי המגרשים, פנו הללו לעזרת הממשלה, ונתקבלה פקודה למלא אחר דרישות בעלי המגרשים. דבר זה הוליד מירוץ גדול ביותר אחר דירות וחדרים בתל-אביב, והביא לעלייה ניכרת נוספת במחירים.

לא בקלות הסכימו תושבי האוהלים והצריפים להתפנות. הם ניהלו מאבקים קשים נגד בעלי המגרשים והעירייה, ובצר להם אף פנו לנציב העליון. לקראת סוף 1922, תוך ניצול ביקורו בתל-אביב, פנו 17 משפחות, שבהם 72 נפשות, בתחינה להרברט סמואל, שיאפשר את המשך ישיבתם במקום, או שהממשלה תמצא בעבורם מגרש חליפי:

"לנציבנו העליון הראשון ליהודה, סיר הרברט סמואל ירום הודו, כעת בתל-אביב. אנחנו הח"מ בסמכנו על טוב לבו ובבטחוננו שישים לב לדברנו הננו מרשים לנו לפנות להוד מעלתו בבקשתנו הבאה: אנחנו שבע עשרה משפחות בהם 72 נפשות, מנגועי הפרעות של חודש מאי 1921 ביפו, נשארו בחוסר כל והודות לעיריית תל-אביב סודרנו באופן זמני בצריפי עץ על אדמת תל-אביב, ובהם מצאנו מחסה כל הזמן. עכשיו

הקציאה תל-אביב את המגרש הזה לחפירת באר מים והננו מוכרחים לעזוב את המקום, ועוד פעם הננו עומדים להתגלגל תחת כיפת השמים. בקשתנו היא שהממשלה תקציב לנו מקום בשביל הצריפים שעיריית תל-אביב נכונה למסור לרשותנו, ואז נוכל להסתדר באופן שבהמשך הזמן נוכל לשכוח את צרת הפרעות שעברו עלינו".

אולם לא כל תושבי האוהלים ומוכי הפרעות חיכו לחסדי אחרים. היו כאלה שהתארגנו בכוחות עצמם או בסיוע המוסדות הלאומיים, והקימו להם בית מחסה חדש. הבולטת מבין קבוצות אלה היתה החבורה שהקימה את "שכונת מחוסרי הדירות", אשר נודעה לימים בשם שכונת "נורדיה". היתה זו הפעם הראשונה שבה התגייסה הקרן הקיימת לקניית קרקע בתל-אביב, ו"נורדיה" היתה השכונה הראשונה בעיר שהוקמה על אדמת הקרן הקיימת, בניגוד לשאר השכונות בעיר, אשר הוקמו על אדמה פרטית.

בהקמתה של שכונת "נורדיה" היה שילוב של שני תהליכים. התהליך האחד התחיל כבר ב־1919 כאשר הקרן הקיימת החליטה להנציח את שמו של מאקס נורדאו, במלאת לו שבעים שנה, על-ידי הקמת שכונה. התוכנית נקראה בשם "עיר נורדאו" ונועדה בעיקרה להקים פרבר גנים דמוי "אחוות-בית" לעולים חדשים שבאו לארץ-ישראל. עד 1921 הצליחה הקרן הקיימת לאסוף עשרים אלף ליש"ט, סכום שלא הספיק להקמת עיר שלמה, ועל כן הוחלט ולהסתפק באזור קטן יותר. בתיווכו של דוד מויאל רכשה הקרן הקיימת שטח קרקע בקירבת בית הקברות הישן של תל-אביב. חלק הארי של הקרקע נרכש מתושב יפו בשם עלי סולימן זריפה, אולם עוד בטרם החלו התוכניות להתממש פרצו מאורעות מאי 1921, ורוב השטח "נתפס" על-ידי מאות הפליטים שברחו מיפו והקימו עליו את אוהליהם.

התהליך השני שהביא להקמתה של השכונה התרחש חודשים ספורים לאחר מאורעות הדמים של ראשית מאי, כאשר קרוב ל־800 איש מבין יושבי האוהלים החליטו לדאוג לעצמם ולהקים חברה במטרה להקים עבורם בנינים חדשים. זמן קצר לאחר ההתארגנות הראשונית נפרדה הקבוצה – חלקה פנה להשתקע בשכונת "נווה-שאנן", וחלק האחר הקים חברה הדדית לבנין בתים למחוסרי דירות. הרוח החיה בארגונה של החברה היה ד"ר חיים בוגרשוב, מראשי הגימנסיה "הרצליה", שאף יצר את הקשר עם המוסדות הלאומיים.

באסיפה כללית של החברה החדשה, שהתקיימה ב־11 באוקטובר 1921, י"א בתשרי תרפ"ב, סוכס על התקנות: "עפ"י התקנות האלה נחשב לחבר כל מי שהכניס סך של 5 ל"מ בתור מניה לקופת החברה והוא משתתף באסיפות הכלליות ומקבל זכות לבחור ולהבחר לוועד ולמועצה. כל חבר שמשלם 20 ל"מ הוא מועמד לקבל ע"י החברה מגרש והלוואה לבנין הבית". לאחר שלושה חודשים הוגבלה זכות זו רק לאותם חברים שהכניסו סך של עשרים ל"מ עד יום ה' בטבת תרפ"ב, כאשר עד יום זה היה הונה של החברה בבתיים השונים 6,573 ל"מ. לאחר שחברי ועד החברה פנו לראשי כל המוסדות הלאומיים, התקבלה תשובה חיובית לעזרה רק מההסתדרות הציונית באמצעות הקרן הקיימת. תיווכו ועזרו בכך מנחם אוסישקין וד"ר ארתור רופין, אשר המליצו כי מחוסרי הדירות ישתכנו על האדמה שעתידיה להירכש על-ידי הקרן הקיימת. בעת כינוס "הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית" בפראג, במהלך 1921, קיבל ועד החברה למחוסרי דירות, בשם הקרן הקיימת לישראל והנהלת קרן היסוד את המכתב הבא, שאישר את עזרתה של הקרן הקיימת להקמת השכונה החדשה וציון את הדרך לאירגון המשכנותאות לתושבים החדשים:

"לכבוד החברה לבנין בתים למחוסרי דירות, ע"י הד"ר ח. בוגרשוב, מ. שינקין, ושרנופולסקי: בזה הננו מתחבדים להודיעכם כי הבנק האיפותיקאי העומד להיוסד ע"י קרן היסוד של ההסתדרות הציונית, נותן לכם הלוואה ע"י הבנק אנגלו-פלשטינה סך של עשרים וארבעת אלפים ל"מ, על האדמה שהקרן הקיימת עומדת לרכוש ע"י תל-אביב. תנאי הלוואה הם:

א. האחריות בעד התשלום המדויק של הלוואה מוטלת על כל בעל בית לבדו ביחד עם ערבות הדדית של כל חבר מאתיים בעלי הבתים שיקבלו את הלוואה.

ב. על כל בית תקבל החברה הלוואה של מאה ועשרים ל"מ בתנאי שהחברה תכניס מקודם לכל הפחות שמונים ל"מ בבנין הבית, בכסף או בחומרי בנין.

ג. ההלוואה נתונה בריבית של 8 אחוז עם תשלום על כיסוי החוב של 4.5 למאה שנה.

ד. התשלומים מתחילים משנת תרפ"ג מכניסים אותם פעמיים בשנה ב־15 שבת ובר"ח אב.

ה. אדמת הקרן הקיימת הנקנית בתל-אביב נחלקת לארבע מאות מגרשים בעלי 800 אמה מרובעות בערך

כל מגרש, בלי נכוי הדרכים והרחובות ברוטו.

ו. הקרן הקיימת תלווה לחברה את הכסף הדרוש לסלול הרחוב הראשי והעברת הצנורות הראשיים של המים ברחובות, אחרי שב"כ הקרן הקיימת בא"י יאשר את התקציב לכך שתגיש החברה. החברה מתחייבת להשיב את ההלוואה הזאת בהוספת 5 אחוזים בתשלומים שנתיים במשך חמש שנים, החל משנת תרפ"ג.
ז. הקרן הקיימת תקבע את תנאי התשלומים של חכירת הקרקע וכן יתר התנאים של שמוש הקרקע שלה בחוזה מיוחד.

ח. החברה מקבלת כעת את מאתיים המגרשים בשביל מאתיים הבתים הנ"ל ויתר המגרשים עומדים לרשותה לפי השגת הכספים לבנין.

ט. קרן היסוד משאירה לבאי"כוחה את הזכות של בקרת התקנות של החברה, כדי למנוע כל ספסרות בשמוש הבתים, זכות הביקורת בבחירת החברים שיקבלו את ההלוואה למאתיים הבתים, זכות לאשר את התכנית של הבנינים וגם את ההשגחה על הוצאתה לפועל.

י. קרן היסוד מציגה את דרישתה לחברה שהיא תקבל עוד חברים חדשים באותם התנאים של כל יתר החברים עד ראש חודש אלול תרפ"א.

יא. החברה מתחייבת להרשם בספר החברות של הממשלה בארץ ישראל, כדי לאפשר לקרן הקיימת ולקרן היסוד לבוא במ"מ עם באי"כ מאושרים, שרשות בידם לבוא בדברים בשם כל החברים".

עם קבלת מכתב זה ניגשו ראשי החברה לבנין בתים למחוסרי דירות לקבלנים שונים, כדי להתחיל בעבודות הבנייה. ביום ה' באדר תרפ"ב נחתם חוזה עם המשרד לעבודות ציבוריות לבניית 150 בתים, בני שני חדרים כל אחד, מטבח ושירותים. סוכם כי המחיר הבסיסי לכל בית יהיה מאתיים ל"מ. לחברים ניתנה גם האפשרות לבנות את הבתים בעצמם, ואכן, 25 מהם החליטו לעשות כך, ו-125 הבתים הנותרים נבנו על-ידי המשרד. ראשי החברה זכו לסיוע צמוד מעיריית תל-אביב, ובוגרשוב השתתף בישיבות ועד ומועצה רבות, כדי להציג את התוכניות ולקבל את האישורים הדרושים. השכונה תוכננה על-ידי האדריכל טבנצ'יק, ולבקשת הקרן הקיימת הוחלט להסב את שמה ל"נורדיה", על שמו של מאקס נורדאו. אבן הפינה הונחה בט"ו באב תרפ"ב. עד ט"ו בשבט תרפ"ג הוקמו כבר 150 בתים, כאשר אט"אט פונו מהמגרש הגדול כל האוהלים והצריפים שהוצבו בשטח לאחר המאורעות. על הקמתה המהירה של השכונה מספר יהושע הניג ב"ספר העלייה השלישית":

מחנות הצריפים והאוהלים של העולים החדשים ומפוני הפרעות שהוקמו באיזור רחוב בלפור ב-1922.

"הקמת שכונה שלמה בבת אחת היתה אז מבצע בלתי רגיל, שהישוב טרם התנסה בו. לא נמצא אז אף קבלן המסוגל לקבל על עצמו משימה כזאת. לא נמצאו בעלי מקצוע במידה מספקת, וחסרו אפילו פועלים מאומנים. אז נכנס לעובי הקורה המשרד לעבודות ציבוריות, שאחת מדאגותיו העיקריות היה כיבוש העבודה על ידי הפועל העברי. במשרד, שלמעשה נוצר מאיחוד שני המשרדים של המפלגות שפעלו בנפרד עד להקמתה של ההסתדרות, הצטבר כבר נסיון מסוים בעבודות ציבוריות ובכבישים, אך לא במלאכת הבנין. ככליזאת התחיל המשרד בעבודת בנין השכונה החדשה. מעשה נועז זה נתן דחיפה עצומה לא רק לקידום ענף הבנייה בארץ, אלא גם להקניית ידיעת הבנייה לכל סוגיה וענפיה לפועל העברי. בעזרת בעלי המקצוע המועטים שהיו אז בארץ, למדו העולים הצעירים והתמחו עד מהרה בעבודות הספסנות, הבנאות, טיח, יציקת בטון ועוד. גם פועלות הועסקו בבנין, בעיקר בקשירת ברזל ובריצוף, אבל היו שחדרו למקצועות כתיוב ובנייה. במקצוע הריצוף עבדו אז רק ערבים ותימנים, אבל בעזרת מועצת הפועלות נכנסה קבוצת חברות למקצוע הזה ולמדה את מלאכת הריצוף בהדרכת תימנים ורבות הגיעו למומחיות רבה בענף זה. כדי להעמיק את ידיעותיהם של הפועלים התנהלו קורסים בשעות הערב, שבהם לימדו המהנדסים קריאה בתכנית, הכרת החומרים וידיעות אלמנטריות בהנדסת בנין. עד מהרה התחילו הבתים 'לצמוח' והקמת השכונה התקדמה יפה. לא חסרו כמובן תקלות, ביחוד בארגון העבודה, שכן מנהלי עבודה טובים לא היו עדיין כמעט בנמצא. זכורני שחיפשו פועלים ליציקת יסודות מביטון עד שהתנדבו לכך פייבוש גורוובסקי (הוא שרגא גורן מנהל חברת 'תיעוש') וזאב לייבל, והשניים היו גם הראשונים שנכנסו למקצוע הבנייה. הפועלים הצטיינו בדרך-כלל בתפישה מהירה והעיקר ברצון עז לחדור לכל עבודה, אבל היה דרוש גם זמן ונסיון. כדי להקל על פתרון הבעיות האירגוניות, רכישת התמחות במקצועות ואחריות לביצוע התארגנו ביוזמת ההסתדרות חבורות לבנין על יסודות קואופרטיביים. החבורות היו מקבלות מהמשרד עבודות שלמות בקבלנות והיו מבצעות אותן על אחריותן המלאה...".

יום חג גדול היה בעת בניית שכונת מחוסרי הדירות. היה זה בט"ז בכסלו תרפ"ג, בשעה שחברי השכונה זכו לביקורו של ד"ר חיים וייצמן. "הארץ" דיוות על ביקור זה:

"בשעה 4 אחר הצהריים היה הביקור הזה. בראשונה ביקר הד"ר וייצמן בבית החרושת 'סיליקט', הוא התבונן במחלקותיו השונות, בעבודה הנעשית ע"י פועלים עבריים והביע את שמחתו למראה המפעל שנוצר במשך שתי השנים האחרונות ושהושקע בו מרץ רב. אחר-כך בא הד"ר וייצמן לשכונת מחוסרי דירות. ברחוב הראשי של השכונה, על כביש הבטון שסוללים עכשיו, הוקם שער כבוד. במשרד החברה נערכה קבלת פנים. היה נוכח גם ראש עיריית תל-אביב מאיר דיזנגוף. בשם ועד השכונה ברך את האורח החברת.

שכונת נורדיה בשנים הראשונות אחר הקמתה.

יפה. בשם ועד החברה, דיבר נשיאה הד"ר בוגרשוב. הנואם עמד על המשבר הנוכחי, שמדברים כל כך לדבר עליו. הוא אמר: לפני המלחמה היה הקהל הארץ-ישראלי כילד מפונק אצל הגולה, וילד הטיפוחים התרשל בעבודתו העצמית. עדים הם חיי תל-אביב הישנה והמושבות בתקופה ההיא. עכשיו בא זמן המשבר. הכספים מחו"ל חדלו לזרום אלינו בשפע, והחיים מכריחים לבקש ולמצוא דרכים לעבודה ולהתפתחות. בלחץ ההכרח הזה נבנתה שכונת מחוסרי הדירות וכל העבודות הקשורות בבנינה נעשו ע"י פועלים עבריים. מה הן הדרישות העקריות של השכונה. לא כסף. הדרישה נמרצת אחת יש לה והיא: תאחו ההסתדרות הציונית בכל האמצעים לפתוח את שערי הארץ לרווחה בפני העולים החדשים. הגבלות העלייה כמעט עד כדי הפסקתה שמה מחנק לעבודתנו. אין אנו צריכים לקבל עלינו למפרע את האפוטרוסות המלאה על גלותם של הבאים החדשים, להבטיח את אופי פרנסתם בערבות קודמת ומדויקת... אחרי דיבר ב"כ הסתדרות העובדים הי גורפינקל וציין את חשיבות העבודה שהקבלן לבנין השכונה הוא המשרד לעבודות ציבוריות של הסתדרות העובדים. הד"ר וייצמן ענה על נאומו הפגישה ואמר: אתם יודעים היטב, כי מפתחות שערי הארץ הם בכיסו של עם ישראל כולו. עלינו לעורר את העם בכל תפוצותיו, כי יתן לנו את הכח והיכולת להגשים את שאפתנו להגברת העלייה. הישיבה האחרונה על ההר, נתנה לי הבטחה ותקוה, שזרם העלייה יגדל בשנה הבאה. גם אני מוצא, שגם במשבר יש צד טוב: אל אלהי ישראל בוחן לבבות. המנהיג קרא לסבלנות, אומץ רוח. אחרי ראותו את החיל שנעשו במשך שתי השנים האחרונות הוא בטוח, ששתי השנים הבאות תתנה לנו התקדמות כפולה ומכופלת. לכבוד האורחים הוכנה סעודה, והמסובים בילו עוד שעה קלה בשיחה על עניינים שונים מסביב לחיי השכונה".

בסופו של דבר, הוקמו בשכונה 251 בתים בשטח ממוצע של 400 מ"ר למגרש. 25 אחוזים מכלל השטח הוקצו לדרכים ולמגרשים ציבוריים. כאות הוקרה לאיש שליווה את הקמת השכונה והיה הרוח החיה בבנייתה, החליטו חברי השכונה החדשה, לקרוא את הרחוב הראשי שחצה את שכונתם, על שמו של חיים בוגרשוב.

העלייה הגדולה והפרעות יצרו ביקוש גדול לדירות ולחדרים בתל-אביב. העולים החדשים והפליטים מיפו, היו כמעט כולם חסרי ממון, ואלה שביקשו לשפר את תנאי מגוריהם ולא לגור באוהלים נאלצו להסתפק בשכירות חדרים. מצב זה הביא להתנחלות גדולה ביותר ולעיוותים קשים בין שוכרי הדירות, שכינויים בתל-אביב היה שכנים, לבין המשכירים, בעלי בתים. התנשנות חריפה זו ליוותה כמעט את כל תקופת העלייה השלישית, ויצרה בתל-אביב שני מעמדות ברורים: "שכנים" ו"בעלי בתים". תחילה הפכו אלה לארגונים ממוסדים, ולאחר-מכן לתנועות ולמפלגות פוליטיות – השמאל והימין.

נוכח הביקוש העצום לחדרים, החל מסוף 1919 עם תחילת העלייה, ובעיקר לאחר מאורעות מאי 1921, החלה בתל-אביב עליית מחירים מסחררת וחסרת כל פיקוח של שכר הדירה בעבור החדרים. לצרתם של שוכרי הדירות נוספו גם שני גורמים: שיטת ה"מוחרם" הערבי, שפעם בשנה הכריחה את שוכרי הדירות לצאת מביתם, כעין ראש-השנה לדירות (בעיקר אצל בעלי הבית הערבים); והתקנה של הבריטים בשנות הכיבוש הראשונות להקפאה מוחלטת ברישומי הטאבו, תקנה שהיתה בתוקף עד אוקטובר 1920. אומנם שכר הדירה בתל-אביב היה גבוה גם בשנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה, וגם לאחר הכיבוש הבריטי, אך בשנים אלו הגיעו המחירים לשיאים מרקייע שחקים. בערים ובמקומות ישוב אחרים ברחבי ארץ-ישראל, היה מקובל ששכר הדירה השנתי מהווה כחמישה אחוזים מערך הבית. בתל-אביב, דרשו בעלי הבתים ואף קיבלו למעלה מ-25 אחוזים מערך הבית כשכר דירה שנתי. בשנת תר"פ למשל, הגיע שכר הדירה בתל-אביב לארבע-חמש ל"מ לחודש בעבור חדר אחד. מחקר סטטיסטי, שנערך בתל-אביב בין השנים תרפ"א-תרפ"ג, הראה כי בשנת תרפ"א שילמו בתל-אביב 38 ל"מ שכר דירה לשנה, ו-3.17 ל"מ לחודש. בשנת תרפ"ב שילמו דמי שכירות שנתיים בסך 32.60 ל"מ, ולחודש 2.71 ל"מ, ואילו בשנת תרפ"ג ירד הסכום השנתי לסך של 27.29 ל"מ, ולחודש סך של 2.27 ל"מ.

העלייה המסחררת במחירי השכרת החדרים והדירות בתל-אביב, גרמה סבל רב לשכנים ולדיירים, שלא היו מסוגלים לעמוד בכך. חלק גדול מבעלי הבתים העדיפו לסלק שכן שפיגר בתשלום, כדי להשיג דייר אחר, ולגבות ממנו מחיר גבוה יותר בעבור הדירה. זעקת השכנים באותם ימים היתה גדולה מאוד, ובעייתם נדונה כמעט בכל מוסד אפשרי: ב"ועד תל-אביב", ומאוחר יותר במועצת העיריה, בבית משפט השלום העברי, ובבית המשפט הכללי, בממשלה המחוזית שניסתה להגביל את מחירי השכרת החדרים, במוסדות הלאומיים ובאינספור ועדות בירור ופשרה שניסו להגיע לנוסחה

גואלת. כמעט לאחר כל תהליך כזה היתה ידם של השכנים על התחתונה, והם נאלצו לספוג את המחירים הגבוהים בשוק הדיירות.

כבר בראשית סיון, תרע"ט, התערב המושל הצבאי של יפו, וניסה לעצור את העלייה במחירי שכר הדירה בתל-אביב, לאחר שהגיעו אליו תלונות שכנים. המושל, עדיין בדרך של בקשה, פנה אל ראשי "ועד תל-אביב", וביקש מהם לפעול להורדת שכר הדירה:

"לועד תל-אביב. כידוע לי אחדים מבטלי הבתים בתל-אביב חושבים שכר דירה גבוה עד מאוד שזה יגרום לחץ גדול לתושבים בשכונתם ושיהיה לגורם להטלת מחיר צרכים אחרים. מאוד ינעם לי, אם ועד תל-אביב ימצא את הדרך הנכונה לשים מעצור למחירים ההולכים וגדלים עד בלי גבול, ולקבוע נורמה צודקת לטובתם של שני הצדדים. על החתום המושל הצבאי של העיר יפו".

בראשית תר"פ, נעשה ב"ועד תל-אביב" ניסיון ראשון להקל על מצוקתם של השכנים. הוחלט כי לשכנים ינתן מעמד דומה לזה של בעלי הבתים בתל-אביב, בכל מה שקשור לזכויות ולחובות בשכונה החדשה. על כך התקיים דיון בישיבת "ועד תל-אביב", בסוף חודש כסלו:

ה ס נ ו ת ה ו ע ד ה ה מ פ ש ר ת

ב ט ו י י ר י ר ו ת ש ע ל י ר ו ש ר ת ל - א ב י ב

- (1) הועדה המפשרת גוסרת על יסוד החלטת האספה הכללית של יושבי תל-אביב ועל פי דרישתה, משרתת היא לפשר סכסוכים המסתובבים בין בעלי בתים וסכסוכים וכמו כן בין שכנים וסוכרי אחרים.
- (2) הועדה מרכבת משני ב"ב בעלי בתים, שני ב"ב של שכנים, ואחד נ"מ, ורצוי שהנימולי יהיה יורשים.
- (3) תחת היוזיסריקציה של הועדה המפשרת נכנסים תושבי תל-אביב וכן גם תיחודים מיושבים כיון, אם שני הצדדים סוגים אל הועדה.
- (4) הועדה נכנסת לישיבה אחרי שנרשמו לא פחות משלושה סכסוכים, אבל עב"ם לא פחות מפעם אחת בשבוע.
- (5) החובצ מביט לוועדה בקשה בכחב. הועדה מזמינה את הצדדים ליום קבוע ולשעה קבועה.
- (6) הצדדים מוחמים כתב התחיבות בנוסח קבוע לקיים את פסק-הדין שהוציא הועדה בלי ערעור.
- (7) הועדה שומעת את סגנום הצדדים, מבקרת את הכתבים שפגשים הצדדים, מזמינה עדים עפ"י בקשת הצדדים וגובה מהם עדות. היא כ"כ מזמינה מומחים מן המכונים אם יש צורך בזה, אבל המלכת המומחים איננה חובה על הועדה.
- (8) הועדה מתליטה ברוב דעות.
- (9) הועדה מוציאה פסקי דין עפ"י היושר והצדק ובהתאשבות עם הפרולקסציה מיום עשרים ליוני תר"פ מספר 56. פסקי הדין של הועדה הם מוחלטים ואין עליהם ערעור.
- (10) הועדה נותנת העתקות מפסקי הדין לשני הצדדים במשך המשה ימים מיום תוצאת פסק הדין.
- (11) הצדדים משלמים מס 1/2 המשהם בעת הגשת הבקשה. אם גבה המס הקצוי, הועדה.

הסיכום בדבר תקנות הועדה המפשרת בין השכנים לבעלי בתים.

"ישיבת הוועד במוצ"ש כ"ח כסלו תר"פ בהשתתפות חברי הוועד: הח' ברלין, גוטמן, דיזנגוף, יפה, יעקובזון ולב, וחבר ועדת הביקורת מר פוזמן. נוכחים גם ב"כ ועד בעלי הבתים ה"ה איזמוזיק, בן אהרון וילפון, וב"כ וועדת השכנים ה"ה ליודיופול ורובינשטיין. הישיבה המשותפת הזאת נקראה בשביל לסדר את השאלה, של שנוי התקנות ביחס להשכנים, באופן שהשכנים ישתתפו בתשלום מיסי השכונה, ובאופן כזה יוכלו השכנים לקחת חלק בכל העבודות של השכונה ולא תהיה שאלה של שכנים ובע"ב. רק בשביל עניני הבנק תבחר ועדה מיוחדת שתתעסק בשאלות הנוגעות רק לבע"ב כמו תשלום הוורק, סדור המכירות והמשכנתאות. אחרי מו"מ משני הצדדים הוחלט: להציע לפני האסיפה הכללית נוסח של תקנות באופן הבא: (1) הוועד של ת"א שייבחר מחדש מטפל בכל השאלות הפנימיות של תל-אביב. (2) כל הבע"ב וכל השכנים הגרים בת"א, משלמים את כל המיסים של השכונה לפי הערכה המקובלת בת"א, ואין שום הבדל בין השכנים ובין הבע"ב בענין של זכות דעה. (3) בשאלות של מילוי ההתחייבויות של תל-אביב לגמירת העבודות שהתחייבה לגבי... ואנשים פרטים, נבחרת ועדה של 3 בע"ב אשר נבחרה באסיפה הכללית של בע"ב והוועדה הזאת מטפלת בכל השאלות של גמירת העבודות יחד עם הוועד של תל-אביב. עם זה מחליטים שהוועד של הבע"ב יקרא לאסיפה כללית את בע"ב וועד השכנים יקרא את השכנים כדי להציע את ההחלטות הנ"ל, או אולי להשאיר את כל הענין כמו שהיה עד עתה בלי כל שינויים.

ביום י"ב בטבת תר"פ התקיימה האסיפה הכללית של תושבי תל-אביב. "ועד תל-אביב" הגיש את הצעתו להשוואת הזכויות והחובות של כל תושבי העיר. רבים מהנוכחים התנגדו לצירוף השכנים כתושבים רגילים ושזוי זכויות ודרשו להגביל את זכויותיהם. לאחר דיונים ארוכים התקבלה ברוב דעות החלטה המבטלת את המונחים "בעלי בתים" ו"שכנים" והקובעת כי ה"תושבים" בעיר יהנו משוויון בזכויות ובחובות.

אולם ההחלטה לא מנעה את המשך ההתנגחויות והעימותים בין בעלי הבתים והשכנים. ביי"ט ובכ"א באדר תר"פ התקיימו בתל-אביב אסיפות שכנים קולניות, שבהן השתתפו גם תושבים מ"נווה צדק" ומ"נווה שלום", אשר קבלו על יוקר הדירות המרקיע שחקים. באסיפות אלה נתקבלו פה אחד תקנות הסתדרות השכנים, שמטרתן: להילחם ביוקר הדירות ובניצול שוכריהן; לארגן סיוע משפטי לחברי ההסתדרות; ולהגן על זכויות השכנים אצל הנהגת העיר.

העימותים בין בעלי הבתים לשכנים מצאו ביטוי גם בבית המשפט העברי ובבית המשפט הכללי. באחד העימותים שהגיעו לדיון בבית המשפט הכללי, התלונן אחד השכנים כי בעל הבית שלו מבקש לגרשו מהדירה, ושהוא עתיד להישאר בחוסר כל. בעקבות תלונה זו ודומות לה, התקבלה באמצע 1920, החלטה על-ידי בית המשפט, שמאוחר יותר הפכה לתקנה מצד הממשלה המחוזית (פרוקלמציה). התקנה קבעה כי אין להוציא שכן מהדירה שבה הוא יושב, ללא סיבות מוצדקות. החלטה זו גרמה להפסקה בניסיונותיהם של בעלי הבתים לסלק שכנים ששילמו שכר דירה נמוך, כדי לקבל שכנים חדשים שהיו מסוגלים לשלם שכר דירה גבוה יותר. אך בעלי הבתים לא השלימו עם ההחלטה החדשה, ועשו ככל יכולתם לשנותה. "הפועל הצעיר" של אותם ימים התייחס לתקנה הממשלתית החדשה ולתגובתם הזועמת של בעלי הבתים:

"הפרוקלמציה החדשה של הממשלה האומרת שאין להוציא שכן מדירתו שהוא יושב בה, בלי טעמים מספקים, שמה לאל את תקות רבים מבעלי הבתים שאמרו להטלות השנה את מחיר הדירות עוד יותר. מיום התפרסם הפרוקלמציה ועד היום התחילו רבים מבעלי הבתים תוססים וכועסים, מחפשים דרכים, איך לכלות את חמתם בשכנים. על אחדים מהם מתכוננים להכריז חרם ממש, ומשתדלים למצוא עזר לזה מצד ועד תל-אביב. וכנראה שבמקצת עלה הדבר בידם. בלי חקירות וברורים סגרו לשני שכנים את המים, על פי דרישת בעל הבית לבד. ועד תל-אביב שהיה צריך להיות לפחות נייטרלי בדבר, נוטה לצד אחד – וראש העיר בעצמו, בבוא אליו אחד השכנים משוכרי הבתים של הוועד, מתמרמר ומטיח דברים נגדו: 'יובך אתה בעד הפרוקלמציה, כן? בעד הפרוקלמציה ובהסתדרות השכנים' – כלומר: אתה מהמהפכנים! מובן שנמצאו גם אנשים ישרים לא מעט בין בעלי הבתים, אלא שקולם נשאר קול קורא במדבר ומי ישים להם לב? לרגלי המצב הזה קרא ועד השכנים בכ"ז תמוז לאסיפה כללית שבה מסרו דו"ח על המצב ולאחר דין ודברים נתקבלו החלטות שונות ובתוכן: החלטה למחות בכל חוקף נגד מעשה ועד תל-אביב על סגירת המים שלא כחוק. כמו כן הוחלט להוציא עלון מזמן לזמן ולפרסם את כל החומר הנוגע לדירות גם בארץ וגם מחוצה לה, כי בכל הארצות קיימים עכשיו חוקים מיוחדים ביחס לדירות והשאלה היא כללית. עלונים כאלה יכולים לעזור הרבה לברור המצב."

התקנה החדשה לא שמה קץ לעימותים ולסכסוכים בין השכנים ובעלי הבתים. ניסיונות פשרה של

העיריה לא הועילו, ובקשתו של דיזנגוף כי יחתמו חוזים בפיקוח העיריה לגבי השכירות, נדחתה. היחסים בין השכנים לבעלי הבתים המשיכו להידרדר, עד שבסוף אותה שנה, ערב כינוסה של האסיפה הכללית של תושבי תל-אביב, הקדיש דיזנגוף, פרק מיוחד ליחסי השכנים ובעלי הבתים, בדיון וחשבון שהגיש לאסיפה:

"במשך שנת החשבון החולפת התלקחה המלחמה בין בעה"ב והשכנים ביתר תוקף וביתר עוז מאשר בשנים הקודמות והגיעה למרום קצה בסוף השנה, סמוך למוחרם. כנגד ועד השכנים הקיים כבר מזמן, נוסד השנה ועד בע"ב ושני הוועדים נהלו תעמולה וקשרו מלחמה בניהם בתכסיסים שונים. העניינים ידועים, והרבה רוגז והתמרמרות התעוררו לרגלי המלחמה הזאת בין שני הצדדים והתפרצו בצורת משפטים בערכאות הממשלה, משפטים אשר עלו בדמים מרבים (אלפי ל"ח) ויצרו רק אטמוספירה עוד יותר מורעלה של כעס ורוגז הדדי. בכל השאלה הזאת עמד הוועד מן הרגע הראשון ועד היום על הנקודה של אי התערבות ונייטרליות גמורה... האסיפה הכללית צריכה לבחור בוועדה של מפשירים או למסור את הענין לוועד החדש שיבחר, שיסדר מעין בית דין של בוררים תדירי רק לשאלות שכר דירה וסכסוכים בין שכנים ובעלי בתים, ואנו בטוחים שהממשלה תאשר את הוועדה הזאת ותתן לה יפוי כח בשביל תושבי השכונה באופן שכל הענין יסודר פעם ויקבל צורה יותר נאותה. כולנו נתחייב מראש לקבל מה שתחליט הוועדה הזאת ואז לא יהיה מקום למשפטים ולסכסוכים, אלא יהיה חוק חוקי להחלטות של הבוררים, ועל פיהן יקום דבר".

האסיפה הכללית של תושבי תל-אביב, שהתקיימה בסוף טבת תרפ"א, חידדה שוב את העימות בין השכנים לבעלי בתים. הוויכוחים בחמשת ימי הדיונים היו קשים וחרिפים. אומנם שכר הדירה הגבוה וההצעה להקים וועדה מפשרת בין בעלי בתים לשכנים, היו רק סעיף אחד על סדר היום, אך נושא זה העסיק את האסיפה כמעט כל ימי הדיונים. בסופו של דבר, החליטה האסיפה הכללית על הקמת ועדה מפשרת בת חמישה חברים:

"על יסוד הוויכוחים בשאלה זו ובהתאם לדרישה הכללית של כל תושבי השכונה, החליטה האסיפה הכללית: (1) למנות ועדה מפשרת בין בע"ב ושכנים הנוקמים לדין, וכל פסקי הפשרה של ועדה זו יקובלו בתור חיוב לשני הצדדים הנדונים. (2) במשך שבועיים מיום גמר האסיפה הכללית, צריכים בעלי הבתים והשכנים שבתל-אביב להגיש לוועד את שמות נבחריהם (שניים מכל צד) ואלה הארבעה יבחרו חבר חמישי נייטרלי (רצוי שחמישי יהיה אדם בקיא בענייני דין ומשפט), ואז יודיע הוועד לממשלה ולמוסדות ע"ד מני הוועדה הזאת ויבקש להכיר ביפוי הכח שלה באופן חוקי. (3) חברי הוועדה המפשרת יכולים להיות מבין כל בעה"ב ומבין כל השכנים, לרבות גם את אלה שלא נספחו להאגודות המאורגנות של בעה"ב והשכנים".

בהתאם להחלטה זו נבחרה הוועדה המפשרת בין בעלי הבתים והשכנים. חברה מצד בעלי הבתים היו וילסון ובן אהרון, ומצד השכנים סברדלוב ורובינשטיין. ביום חמישי, ט"ו באדר א' תרפ"א, נועדו החברים ובחרו בחבר החמישי הנייטרלי – העו"ד שמואל א. פן. לאחר-מכן פירסמו הוועדה המפשרת ועיריית תל-אביב את ההודעה הבאה לציבור השכנים ובעלי הבתים:

"הנו מודיעים בזה, כי מעתה צריך לפנות בכל סכסוך שיקרה בין שכן ובעל בית אך ורק לוועדה הזאת, שאלהי מסרה האסיפה הכללית ובוחרים אותה את הכח והחובה לדון ולהחליט בכל המקרים בפשרה של צדק וישר. ועד תל-אביב והוועדה המפשרת פונים בזה אל כל התושבים, בין שכנים, בין בעלי בתים, בבקשה נמרצה, לעשות תמיד חוזה שכירות ולאשר אותן במעמד הוועד. עשיית החוזה היא לא רק חובה כלפי הפקידות והסדר הכללי, שהעובר עליה יוכל להענש בקנס או בעונשים אחרים חוקיים, אלא גם לתועלת גדולה למשכיר ולשוכר גם יחד, שלא יבואו לידי סכסוכים חנים או לידי הפסד בדיון. הוועדה המפשרת עיבדה נוסחא של תקנות שעל פיהן תתנהג בכל הסכסוכים שיוגשו אליה. הוועדה המפשרת הוכרה על ידי הממשלה המחוזית בתור מחייבת בשביל תושבי תל-אביב".

הוועדה המפשרת התחילה בעבודה, תוך שהיא מודיעה לכל הגורמים הרשמיים כי מעתה רק החלטותיה יהיו הקובעות.

ריב השכנים ובעלי הבתים מצא את דרכו גם לעיתונות, ולעתים במאמרים חריפים ביותר. את הפולמוס התחיל דווקא עורך "הארץ", משה גליקסון, שהקדיש לכך בעיתונו שני מאמרים, בעקבות האסיפה הכללית של תושבי תל-אביב, מינואר 1921. במאמר השני, שהתפרסם כ-25 בינואר כתב גליקסון:

"רוח זה של לקוי הרגש הציבורי, של העדר הכרת חובה ואחריות כלפי הכלל, הטביע את חותמו הפגום על כל מהלך האסיפה הכללית. אי אפשר היה לשמוע בלי הרגשת צער ובבושה את נאומי בעלי הבתים בשאלת מחירי הדירות והסכסוכים שבין בעלי בתים ושכנים. מתוך תמהון והשתוממות

ראינו, אנחנו החדשים, שהאנשים האלה לא רק רחוקים מן הפרובלימות הגדולות של השעה, אלא שהם חסרים גם את המינימום של נמוס ודרך ארץ פוליטי, שאף ריאקציונרים אדוקים אי אפשר להם בימינו בלעדיהם. האחד בא והגן בהתלהבות לב על הפילוסופיה של זאבי המים, וחברו עמד והודיע בפשטות הראויה לשבח: כמונו בעלי-הבתים, כמוכם השכנים: אתם פושטים את העור מעל שוכרי החדרים ואנו פושטים את עורכם בחיות לאל ידינו, ואם יהיה רצון לפני הממשלה לבטל את ה'פרוקלמציה' בדבר הדירות, נוסיף עוד להכביד את עולכם. את הרושם המדכא של נאומים ממין זה לא יכלו למחוק גם דבריהם של אותם מבעלי הבתים, הרחוקים לראות את תעודתה של תל-אביב בריגוה שמונה של בתים ומגרשים ואת תפקידם של השכנים לשמש נושא השכר דירה בלבד. היש צורך להוסיף, כי 'השגות' כאלה לא רק מטילות פגם בשכונה מבחינת ההתקדמות האנושית-לאומית, אלא הן גם מרחיקות אותה מן ה'מעשיות' המבורכות..."

מאמריו של גליקסון זכו לביקורת נוקבת של ראש עיריית תל-אביב, מאיר דיזנגוף, שלא הסתפק בתגובה נימוסית בלבד. במאמר ארוך, שהופיע גם הוא ב"הארץ", בשם "על האופוזיציה בתל-אביב", כתב דיזנגוף בין השאר:

"כשהתלקחה אצלנו המלחמה בין בעלי הבתים והשכנים – מלחמה הנוטשה בכל העולם מימי ריב העמים, בחרתי לי עמדה של נייטרליות גמורה, ורק כשהתחילו להאשים את כל תל-אביב שלנו בפשיטת טור ובספרות, מצאתי לי לחובה לצאת מגדרי ולהראות על פי מספרים מדויקים כי רוב בעה"ב של ת"א מקבלים שכר כפי הנורמה הכשרה ביותר ויש המקבלים פחות מהנורמה, וכשם שיש מספר ידוע של בע"ב המשתמשים לרעה בעת שיש לאל ידם לקבל שכר דירה גבוה מאוד, כן יש מספר שכנים עוד יותר גדול העושים מסחר בדירות על חשבון בעה"ב ולרעתם של אלה. ועתה כשזכינו באסיפה הכללית האחרונה לאופוזיציה כביכול, שמרתי על עמדותי 'לא בעד ולא בנגד' והשתדלתי עד כמה שאפשר לפשר בין הלוחמים. אך בקראי את מאמרו של מ.ג. ('הארץ' תע"ב-תע"ג), המאשים את כל תל-אביב שלנו בריאקציוניות גסה ומטומטמת, המעמידה אותנו בפני מציאות כעורה ואפורה, הנני רואה חובה לעצמי לצאת מגדרי ולהעמיד את הדברים על אמתם... האנשים האלה שמר מ.ג. מחרף בקלות מרובה כל כך, מתלבטים בבקשת דרכים לעבודת הבנין זה יותר מעשר שנים ואולם הם מצאו את הדרך ובנו. אין באספותיהם 'רטט צירה', אבל הם יצרו. ואל יהיה הדבר קל בעינינו, כי לא ע"י 'סערות וזעזועים סוציאליים' תבנה ארץ, כי אם דוקא ע"י אנשים פשוטים עם חשבונות פעוטים של פרומות. מר מ.ג. מתמרמר על 'סכסוכי פרומות', ומדוע קדושה בעיניו כל שביטה העומדת גם היא רק על סכסוכי פרומות בין נוטני העבודה והפעלים, ומדוע אין רשות

בניית בתים ברחוב אלנבי ב-1923. בתמונה: הקמתו של הבית במינת אלנבי והמלך ג'ורג'.

קבוצת מועלים בעת סלילת כביש במרכז תל-אביב בראשית 1923.

לבעה"ב להגן על האינטרסים הכלכליים שלהם, אחרי שהשקיעו בבתייהם את כל מרצם במשך שנים רבות? ואני לתומי חושב, שבאסיפה כללית של אזרחי איזו עיר בשוויצריה, למשל, מדברים בודאי ג"כ על שכר דירה, ועל כספים והספקת מים, על תקציבים וכו' ואם אצלנו מטפלים בשאלות אלה ואין מתווכחים על כל מה שהומה ותוסס ורוחש במעמקים, זאת היא הופעה חיובית בריאה, כי לא בדיבור וגם לא בעזרת מאמרות נבנה את עולמנו כי אם במעשה ובחשבון...".

ה"ועדה המפשרת" לא הביאה להורדת המתח בין הצדדים, ובבתי המשפט הכלליים הוסיפו להתנהל דיונים, חרף ההחלטות למצות את כל ההליכים במסגרת הפנימית. בעיריית תל-אביב נקטו לעתים בדרכי ענישה כלפי אותם שכנים שהחליטו לפנות למוסדות החיצוניים, אך לא תמיד זה עזר. באותה תקופה החלה להתגבש אצל ראשי ועד השכנים המגמה לפנות למושל המחוזי, כדי שיוציא צו האוסר לשלם שכר דירה מעל לסכום מסוים.

כמעט בכל יום הופנו לעיריית תל-אביב תלונות של שכנים על העלאה מופרזת של שכר הדירה. את עיקר הזעקה השמיעו חברי ועד השכנים, וכבר באמצע תרע"ט פנתה נציגות מטעמם אל מאיר דיזנגוף: "הננו מתכבדים להסב את תשומת לבכם על אותה צרה ההולכת ונעשית עכשיו בשכונת תל-אביב ותביא בודאי לידי תוצאות בלתי רצויות מאוד. בשעת חרום זו הולכת העלאת שכר הדירות בשכונתנו ומקבלת צורה כה מחפירה שאין אנו יודעים לכוונתה בשום שם. בשעה שבכל העולם מתאמצים השלטונות להגביל, אם לא לשים קץ לגמרי לאקספלואיטציה והספקולציה למינהן, כדי לתת בזה סיפוק ויכולת להתקים לשדרות העם, הנה אצלנו הולכים ומשתרשים דרכי החיים, היכולים רק להגביר את ההתמרמרות לאין קץ ולהביא לידי קטסטרופה ממש. בשעת המוחרם העלה אחד מבעלי הבתים את כעסה של כל השכונה בהרימו את מחיר שכר הדירה שלו עד לידי 2 ל"מ בעד כל חדר לחודש. לפני חודש וחצי, שוב אחד מבעלי הבתים, הא' פוגל, השכיר חדרים אחדים מביתו בעד מחיר כזה, שכל חדר עולה מ 3 עד 4 ל"מ לחודש...".

כעבור ארבע שנים, בשעה שמחירי שכר הדירה היו גבוהים ביותר, פירסמה הסתדרות השכנים כרוז שהסביר את מצבם הקשה. נוסח הכרוז הופיע בראשית ניסן תרפ"ג גם ב"הארץ" כתוספת מיוחדת:

"תושבי תל-אביב השכנים! כולכם יודעים את מצב שוק הדירות של תל-אביב. ע"פ המקובל בעולם אין שכר דירה נורמלי רשאי לעלות יותר מחמישית, 20 אחוזים למאה של הוצאות הפרנסה כולה. מי שמוכרח לשלם יותר אינו יכול לספק את שאר צרכיו: מזון, הלבוש, רפואה, חינוך, בגדים וכדומה. אבל בתל-אביב, אפילו עכשיו, כששכר הדירה ירד קצת (הלאורך ימים?) אנו נותנים לבעל הבית יותר מחצי פרנסתנו...ומי שאין ידו משגת לשלם שכר דירה כזה, אנוס לגור באוהל, במרתף או לשבת עם כל משפחתו בחדר אחד, צר וקטן. המציאות של כל העולם הוכיחה שצפיפות היא הסיבה העיקרית של מחלת השחפת. לא לחינם מכריזים גם הרופאים שלנו על התפשטות המחלה הזאת אצלנו בזמן האחרון. אבל מצב אי-נורמלי זה פגע בנו קשה עוד מצד אחר, הוא לא רק נוטל מאתנו את החלק היותר גדול של פרנסתנו, הוא מכביד או עושה לאי אפשר למצוא את הפרנסה עצמה, לכל הפחות פרנסה במדה מספקת. כי ברור מאילו, שכל זמן שיתקיים שכר דירות כליכך גבוה, הרכוז העברי לא ילך לא לחקלאות ולא לתעשייה. למה לו לסכן את עצמו במקצועות אלו, בשעה שבנין בתים לחכירה מכניס רווחים כל כך בטוחים וכל כך גדולים? ובמקום שאין לא חקלאות ולא תעשייה, הפרנסה מאין תמצא? ומצד אחר, יוקר הדירות הזה משפיע לרעה גם על המסחר והתעשייה הקיימת. לא די שבעליהם של אלה מוכרחים לשלם רינטה גבוהה בעד הקרקע, יוקר הדירות זה מכריח אותם לשלם משכורת יותר גבוהה לפועליהם ולפקידיהם, ודבר זה גורם לכך שהמסחר והתעשייה שלנו אינן יכולים לעמוד בהתחרות עם מסחר ותעשייה זרים. מצב זה מצד עצמו דיו כבר כדי שאנחנו השכנים נתאגד יחד. אגודה זו היתה איפוא בזמנה ובמקומה, אף אילו בעלי הבתים של תל-אביב לא היו מאוגדים כלל. אבל למעשה אנו רואים ההיפך הגמור מזה. בשעה שהשכנים של תל-אביב אינם מאורגנים כלל, בעלי הבתים של תל-אביב מאורגנים יפה מאוד. הוועד של הסתדרות בעלי הבתים של תל-אביב, זוהי העיריה הקיימת... עלינו להתאגד וללחום בכל כוחותינו נגד התנאים המסוכנים והמחפירים האלה. על כל שכן ושכן להיות חבר של הסתדרות השכנים, זאת דורשת תועלתו ותועלת הציבור כולו. מה תעשה הסתדרות זו? היא ראשית כל תבוא לעזרת השכן נגד בעל הבית הבודד. בנוגע לזה ועד הסתדרות מעבד עכשיו שורה שלמה של הצעות. שנית, הסתדרות השכנים תלחם בעד זכות ואפשרות של השתתפות השכנים בעיריית ת"א. שינוי יסודי בשוק הדירות והטלת המיסים יבוא רק כשיושם קץ לאוליגרכיה של בעלי הבתים השלטת עכשיו בעירייה שלנו. רק בשעה שהשכנים יתפסו בעירייה אותו מקום שהם תופסים בציבור תל-אביב, וזה אפשר אם כולנו השכנים נעשה אגודה אחת ותקיפה".

באמצע מאי 1922 החליט המושל המחוזי להתערב בשאלת מחירי השכרת הדירות בתל-אביב, ומינה ועדה מיוחדת שתכריע בענין. עיריית תל-אביב הודיעה על כך ב-15 במאי 1922, בכרוז מיוחד בחוצות תל-אביב:

הודעה

"חטעם הממשלה ועל יסוד הודעת המושל המחוזי מיום 15 במאי 1922, נתמנתה ועדה, לדרן ולהחליט בכל הענינים הנוגעים להטלת שכר דירה בתל-אביב. חברי הוועדה הם: בשם המושל – מר מינדל, העיריה – ד"ר מבשן, ב"כ השכנים – מר ש. רובינשטיין, בעלי הבתים – מר ד. איזמוזיק. הוועדה הזאת תתחיל בעבודה בערך בראשון ליוני ש"ז. עיריית תל-אביב אי תמוז תרפ"ב".

הוועדה סיימה את עבודתה במסקנה, כי מחיר שכר הדירה לחדר אחד בתל-אביב אסור שיעלה על שתי לי"מ בחודש. המושל אימץ החלטה זו, שכמובן לא מצאה חן בעיני בעלי הבתים. באותה תקופה החל להסתמן עודף בדירות פניות בתל-אביב, כתוצאה מהבנייה המאסיבית קודם לכן וכתוצאה

מהאטת העלייה, נוכח החמרת חוקי ההגירה מטעם השלטון הבריטי ותחילתו של המשבר הכלכלי. אולם מחירי הדירות והספקולציה הנוראה שבו לתל-אביב לאחר זמן קצר, עם תחילתה של העלייה החדשה. את התקופה של שלהי העלייה השלישית מנקודת ראותו של שוכר חדרים בתל-אביב היטיב לתאר ב.צ. קולמן ב"ספר העלייה השלישית":

"להשיג חדר לא היתה בעיה קשה באותם ימים. לא רק דיירים השכירו חדרים, אלא גם בעלי בתים השכירו חדרים בודדים לדיירים. על הרוב גרו שנים-שלושה אנשים בחדר אחד. את החדרים השכירו בלי ריהוט, כל דייר הכניס לחדר את הריהוט שלו, שהיה אז פשוט מאוד: מיטה – שתי מסגרות ברזל וארבעה לוחות מחוברים בשני קצוות למסגרות ושולחן פשוט. את הבגדים תלו על פי רוב על הקיר וכיסו בסדין או במטפחת צבעונית. היו שהתקינו מסגרת מלוחות עץ, פתוחה משני הצדדים: צד פתוח אחד נשען לקיר והצד השני כיסו בוילון. רק לבודדים היו ארוונות סגורים. הכסאות היו אף הם פשוטים מאוד, ולעיתים קרובות נעשו מפחים ריקים מנפט, שצופו בד צבעוני. כשהתאספו כמה ידידים בחדר, היו מתיישבים גם על מחצלות פרושות על הרצפה. בישלו על פרימוסים ופתילות, על הרוב בחדר. לפעמים היו מסדרים מטבחון קטן על המרפסת או בחצר ליד החלון או ליד דלת הכניסה. את צרכי האוכל היו קונים לכל ארוחה לחוד. כך, למשל, קנו חמאה או מרגרינה, חצי ואפילו רבע החבילה, ולכן לא היה צורך במקררים. החנוונים היו מסתפקים ברווח מועט ביותר. כל שכן חדש שנוסף בסביבת החנות היה לקוח חשוב לחנווני, וכדי לקשור אותו לחנותו הסכים ברצון לתת סחורה בהקפה...בין בעל הבית לדייר המפגר בתשלומים היו העניינים מסתדרים במו"מ ישיר ולא היו מזדקקים לערכאות. קרה פעם שבעל הבית לא קיבל שכר דירה בעד חודשים אחדים ודרש מהדייר שיעזוב את החדר. הדייר טען שהוא מחוסר עבודה ואין ביכולתו לשלם את החוב, אבל הבטיח לסלק בקרוב את החוב, שכן הוא עומד לקבל עבודה. אז הודיע לו בעל הבית שהוא מוותר על החוב, ובלבד שיעזוב את החדר. גם זה לא נראה לדייר, שכן אם ישכור חדר אחר, הוא חייב לשלם מיד בעד חודש מראש, והכסף מאין יימצא? כדי להיפטר מהדייר, לא רק שהבעל בית ויתר על החוב, אלא אף נתן לו את הסכום הדרוש לשכירת חדר לחודש במקום אחר. והרי 'דמי מפתח' בנוסח העלייה השלישית".

אי אפשר לסיים פרק זה מבלי להזכיר את פרשת הקמתו של "המרכז המסחרי" בתל-אביב, שלמאורעות מאי 1921 היה חלק נכבד בזירוז הקמתו ופיתוחו. ההכנות להקמתו של מרכז מסחרי בתל-אביב החלו כחצי שנה לפני פרוץ הפרעות, אך אין ספק שהאירועים הקשים ביפו ורצח עשרות היהודים נתנו לעניין דחיפה עצומה, והבהירו לראשי עיריית תל-אביב כי הכרחי להקים בשטח תל-אביב מרכז מסחרי כתחליף למרכז שהיה ביפו, לפחות למען בטחונם של הסוחרים והקונים. מאורעות מאי, פרט לרצח יהודים רבים, גרמו גם לניתוק כמעט מוחלט של מקורות המזון והמסחר של תושבי תל-אביב, ורק תודות לעזרה מסוימת, שקיבלו מהצבא הבריטי, היה ניתן להביא לשכונה העברית מצרכי מזון שונים מהחנויות גם ימים ארוכים לאחר תום הפרעות.

עד ראשית 1921 התרכז המסחר היהודי של תושבי תל-אביב והסביבה ביפו הערבית. רוב החנויות של היהודים התרכזו ברחוב בוסטרס, שהיה בבעלותו של סוחר ערבי, שהעלה בכל שנה את דמי השכירות. אחד מבעלי החנויות היהודים במקום, מנחם גילוף, מבעלי העסקים הראשונים של שכונת תל-אביב, היה בעל הרעיון לרכוש קרקע ליד שכונת תל-אביב ולהעביר לאזור זה את חנויות היהודים, ועלידי כך יתפתח גם אזור מסחרי חדש לתל-אביב. בתקופת חברותו ב"ועד תל-אביב", שמע מנחם גילוף שחברת "גאולה" מתעניינת בפרדס מסוים בגבולה הדרומי של תל-אביב. הוא חשב שמקום זה יכול לשמש אזור מסחרי של תל-אביב. בזיכרונותיו הוא מספר:

"בהיותי בוועד תל-אביב בשנת תרפ"א, ידעתי שיגאולה' עומדת לקנות את פרדס שייח עלי שהיה מול רחוב הרצל, וגם את אדמת שייח עלי-קסק שנקרא אחרי כן לב תל-אביב. הצעתי לוועד לקנות את הפרדס שייח עלי ולעשות מזה מרכז מסחרי עבור תל-אביב. הוועד התנגד ואמר שתל-אביב צריכה להישאר עיר גנים ולא צריך את המסחר פה. המסחר צריך להיות משותף עם הערבים...מה עשיתי? פנו אלי חברים וידידים בין סוחר יפו והם א. גולדברג, ועזרא פורר והסברתי להם את הרעיון שלי והם הסכימו לי. אז קראנו לאסיפת הסוחרים מיפו בבית ונוסדה חברת מרכז מסחרי ובתור חבר הכניס כל אחד עשרים וחמש לירות".

על אותה ישיבה בביתו של גילוף, שהיתה אסיפת היסוד של חברת "מרכז מסחרי", נכתב בספר הזיכרון לחברה, שיצא לאור על ידי גילוף עצמו:

"כיצד נוסדות החברות שבנו את המרכז המסחרי? אחרי הכנה מוקדמת שעלתה בהרבה טורח ועמל מצד

היוזמים, נקראה אסיפה בבית מר מ. גילוף ב־10 לחודש שבת תרפ"א. השתתפו באסיפה מ. גילוף, אלחנן לרנר, אברהם גולדברג, אלטשולר, צדוק ברומברג, דוד סמילנסקי ואחרים. אחרי שגילוף הרצה על מצב הסוחרים בעיר, שכולם כמעט תלויים בקפריזות של הערבי סכנדר פיאני, שהוא בא־כח הבעל של רחוב בוסטרוס, בו מרוכז רוב המסחר העברי, והוא מעלה בכל שנה את שכירות החנויות, והיות שהישוב העברי הולך ומתרכז בתל־אביב, היה כדאי להעביר גם את המסחר לתל־אביב, והמקום המתאים לכך הוא הפרדס של חג' מוחמד שייח עלי, הפרדס הזה נמצא על גבול תל־אביב והוא מחוץ לתל־אביב, ולא חל עליו האיסור לבנות חנויות. איך לגשת אל ענין קניית הפרדס? היו הצעות שונות, כל אחד חיווה את דעתו ולבסוף החליטו שיש צורך במוסד מוסמך שהקהל יאמין בו, וימסור לו כסף לשם קניה, ושנית שלא יבואו מתחרים על הפרדס כדי להעלות את המחיר.

תחילה היתה התנגדות מוחלטת ב"וועד תל־אביב" לסייע ברכישת האדמה עבור המרכז המסחרי. רבים מקרב חברי הוועד התנגדו להקים אזור מסחרי, אפילו סמוך לתל־אביב, אך לאחר מאורעות הדמים של ראשית מאי 1921, הבינו גם הם כי יש להקים אזור מסחרי בתל־אביב, כדי למנוע המשך הפגיעה ביהודים, הסוחרים והקונים, שיגיעו ליפו. על היחס הראשון של חברי "וועד תל־אביב" לדעיין הקמת המרכז המסחרי מספר גילוף:

"אחד מהוועד אמר לי, בהראותו על כף היד, מתי שתצמחנה פה שערות יעלה בידך לעשות פה מרכז מסחרי. תל־אביב נבנתה למקום מנוחה ולא למסחר. עוד זאת, חברת 'גאולה' שמה עין על פרדס שייח עלי שהוא המקום שבחרנו לבנות מרכז מסחרי ולהתחרות עם חברת גאולה היה קשה. אך בינתיים באו הפרעות ביפו באסרו חג של פסח, היו הרוגים ופצועים וחנויות היהודים בשוק אלדר נשדדו. אז הבינו כולם שהמסחר היהודי צריך להמצא במקום שהיהודים יכולים לשמור עליו מן השוד, וזוהי תל־אביב שידי הפורעים לא הגיעה לשם. גם ועד תל־אביב שינה את דעתו. הוא קיבל על עצמו את הנאמנות והגזברות של האגודה ובעזרתו נקנתה האדמה, פרדס שייח עלי".

עיריית תל־אביב נטלה על עצמה לרכוש את אדמת "שייח עלי" בעבור אגודת "מרכז מסחרי". העירייה חששה שנוכח רצונה לרכוש את הקרקע, תעורר מתחרים אחרים שיגרמו לעלייה במחיר

בית החרושת ללבנים סיליקט: המקור העיקרי לחומרי הבנייה בתל־אביב.

הפרדס. לקראת סוף יולי 1921 פנתה העיריה למוסדות ולגופים שונים בבקשה לא להתערב בקניית קרקע זו. בין היתר פנתה העיריה גם לד"ר טהון, מחברת הכשרת הישוב בארץ-ישראל, וביקשה ממנו לדאוג שלא יהיו הפרעות לקנייה.

ארבעה חודשים מאוחר יותר, באמצע נובמבר 1921, לאחר שהעיריה ביצעה את קניית הקרקע, היא פנתה שוב לחברת הכשרת הישוב בירושלים. הפעם אל ד"ר ארתור רופין, והציגה בפניו את תוכניתה המפורטת להקמתם של מרכז מסחרי ושל נמל קטן, לשם צמצום תלותה של תל-אביב ביפו:

"כידוע לכב' הראו ימי הפרעות של חודש מאי שנת 1921 שאין אנו בטוחים ברכושנו כל זמן שכל עסקינו וכל סחורותינו בעיר יפו הערבית. כמו־כן נוכחנו לדעת שבכל יום אשר החברה הנוצרית-המוסלמית חפצה להכריז אסור הכניסה לעולינו ולסחורותינו הם יכולים לעשות זאת כמו שכבר עשו בעבר, כי המלחים והספינות הקטנות הם כולם בידי החברה הנ"ל. בכדי שנשתחרר לימים הבאים מהיתונות תלויים כולנו, בחיינו וברכושנו, ברצון הטוב של שכנינו אלה, אשר אין איש יכול לערוב על יחוסם אלינו ביום מחר, החלטנו ראשית, לברוא מרכז מסחרי על יד תל-אביב, אשר בו ירוכז כל המסחר היהודי של העיר; ושנית לבנות נמל קטן על יד הים, בקרבת רחוב אלנבי, אשר נוכל להוריד על ידו סחורות ונוסעים בתנאים יותר נוחים מאשר ביפו. לשם המטרות הנ"ל קנינו את המגרש הנקרא בשם 'שוק עלי' אשר ממול בית איתן, ע"י דרך שכם. עתה יש לנו שם (ביחד עם מגרש אחר שהיה כבר בידי היהודים) ערך של 80 דונם אדמת בנין, אשר את תכניתה אנו מעבדים עתה. מלבד זאת הכינונו תוכנית מפורטת לבנין הנמל הקטן בתל-אביב, ע"י מהנדס מומחה לדבר זה; הנמל הזה צריך לעלות בערך 30,000 ל"מ ויעסיק מאות אחדות של פועלים במשך של שנה שלמה. בנין הנמל הזה חשוב מאוד בשביל כל התפתחות הישוב שלנו, ואין צורך להרבות מילים על זאת. כדאי להעיר כי בית החרושת 'רעננה' ובית החרושת לעצים של לוינשטיין (החדש), מעוניינים בזה, וכי גם מוסדות תעשייתיים אחרים יתנו ידם לדבר זה, בשעת החילנו לעבד בו. הננו שולחים לו בזאת את תוכנית הנמל הקטן, ע"י המהנדס מר קויפמן, כפי בקשת כב' ומבקשים את כב' להתעניין בדבר הזה ולתת לנו את תשובתו המהירה בידון הנ"ל".

בסוף אוגוסט 1921, נסתיימה עלידי העיריה רכישת שטח הקרקע בן 49 הדונמים, במחיר של 26 אלף ל"מ. מיד לאחר סיומה של הקנייה, החלו העיריה וראשי החברה, לקיים משא ומתן עם בנקים שונים, כדי שיתנו הלוואות לבעלי התניות להעברת עסקיהם למקום החדש. העיריה הצליחה להשיג הסכמת הבנק האנגלו-מצרי להעניק הלוואה בסך של שבעים אלף ל"מ, בריבית של שמונה אחוזים, בתנאי שההלוואה כולה תסולק במשך חמש שנים. הסיכום היה שכל בעל מגרש במרכז המסחרי יקבל כהלוואה, ארבעים אחוזים מהסכום, והוא עצמו יצטרך להשלים את הסכום. במקביל, הושגו סיכומים עם מהנדסים ואדריכלים בדבר הכנת תוכניות הבנייה לשטח החדש. התוכניות לחלוקת המגרשים נעשו עלידי המהנדס טישלר והוצאו לפועל על ידי המהנדסים טיינר ובלדר. נעשתה הגרלה בין החברים לחלוקת המגרשים. בסך-הכל הוחלט כי יהיו במרכז המסחרי החדש 14 בלוקים, ובכל בלוק בין 9 ל-13 מגרשים. אחרי שהעיריה אישרה את התוכניות, החליטה "ועדת בנין ערים", להמשיך את רחוב הרצל, דרך אדמת המרכז המסחרי.

לאחר שנרכשה הקרקע החלו אט-אט עסקים שונים, לעזוב את יפו ולהתמקם בשטח החדש של המרכז המסחרי. על התפתחות זו דיווח "הארץ" בסוף 1922:

"רועם יפה עושה המרכז המסחרי שהולך ונבנה עכשיו בתל-אביב והעמיד בלי ספק למלא תפקיד בהתקדמותה הכלכלית של עירייתנו. המקום הוא מתאים ומוצלח ביותר: כל תנועת העוברים והשבים מת"א ליפו ובחזרה מתרכזת על ידו, וגם ביחס לדרכי החיבור עם המושבות שבסביבה ועם ירושלים אין לך מקום יותר מתאים מזה. שורה של חנויות, בנות קומה אחת ושתי קומות, מתנוססות כבר על תילן, מוכנות כמעט ומרהיבות את העין בצורתן הנאה. לאט לאט מתחילים הסוחרים העבריים להעביר הנה את עסקיהם מיפו. כן העביר בית החרושת לנגרות של ה"ה גורלסקי וקריניצי למרכז המסחרי וסידר כאן לעבודותיו השונות שהורחבו (נסירת עצים והקצאתם, תעשיית מיני רהיטים שונים, בנין צריפים וכו') בשלושה בנייני פח גדולים מאוד ובנין אבן, מלבד החצר המפולשת ועוד בניינים קטנים אחדים המשמשים גם כן לצרכי עבודה". השלב הבא של פיתוחו והתבססותו של המרכז המסחרי היה צירופו לתל-אביב, באופן רשמי. על כך הוחלט בישיבת ה"ועד הפועל" של העיריה מיום י"ט בתמוז תר"פ, 15.7.1922. כעבור כשנה בכ"ג בסיון תרפ"ג, 4.6.1922, נחתם החוזה הסופי בין שני הצדדים, ושכונת "מרכז מסחרי" הפכה להיות חלק בלתי נפרד מעיריית תל-אביב.

אילן שחורי

חלום שהפך לכרך

תל-אביב, לידה וצמיחה:
העיר שהולידה מדינה

— INCLUDING —
AN ENGLISH SUMMARY

מהדורה חדשה ומעודכנת
כוללת תוספות מיוחדות
במלאת 100 שנה להקמת ת"א

תל אביב
יפו
TEL AVIV
YAFO

אילן
שחורי

חלום
שהפך
לכרך

הוצאת
תל-אביב שלי

חלום שהפך לכרך

זה נשמע כמו אגדה שלא מהעולם הזה: ששים ושש משפחות קמות, עוזבות את העיר יפו ויוצאות לבנות עיר בחולות. כך, ב-1909, החל סיפורה של תל-אביב, העיר העברית הראשונה, סיפור צמיחתה, גידול והתפתחות תוך מאבקים, קשיים ומשכרים, סיפור הנמשך עד עצם היום הזה. את המנגינה הזאת אי אפשר להפסיק.

בספר נסקרות 15 השנים הראשונות של תל-אביב, מ-1909 עד 1924. אלה הן שנות ההקמה, ההתבססות והצמיחה. בעזרת מאות ספרים, כתבי עת, חוברות, תצלומים, תעודות ומיסמכים ארכיוניים ועדויות בעל-פה מעלה המחבר תמונה חיה של עיר קמה מהחולות. דגש מיוחד הושם כאן על פעלם של המייסדים, על יחסי האנוש ביניהם, על מאבקי כוח ופוליטיקה, על תסיסה חברתית ועל חיי הרוח והתרבות. החלוצים הראשונים מתוארים בספר לא כדמויות מיתולוגיות אלא כאנשים בשר ודם עם חולשות ויצרים, אך גם עם תעצומות נפש, עיקשות ודבקות במטרה, שאלמלא הן ספק אם תל-אביב היתה יותר מאשר עוד עיר אחת בארץ-ישראל.

תל-אביב כעיר עברית עצמאית ראשונה בארץ-ישראל וכמעבדת ניסיון לקראת הקמת מדינת ישראל – כך היא מצטיירת בספר זה. תל-אביב, חלום שהפך לכרך.

אילן שחורי, יליד תל-אביב, משלב למעלה מ-30 שנה עבודה עיתונאית עם מחקר היסטורי אקדמי על תולדות העיר תל-אביב. במשך 19 שנה מילא שורה של תפקידים בכירים במערכת עיתון "הארץ" בהם הכתב הפוליטי של העיתון, למעלה מ-12 שנה ערך שבועון בתחום התיירות. הגיש פינת תיירות בטלוויזיה ומגוון תוכניות על העיר תל אביב בערוצי השידור השונים. בין היתר עורך אתר באינטרנט על העיר תל אביב בשם "תל-אביב שלי". פרסם עשרות מאמרים בנושא תולדות תל-אביב ושלושה ספרים. זכה בפרס השלטון המקומי מטעם משרד הפנים ובפרס "פרץ נפתלי", למחקרים במדעי הכלכלה והחברה, מטעם מועצת עיריית תל-אביב. בשנים האחרונות מרצה על תולדות תל-אביב ועורך מגוון רחב של סדורים בעיר.

הוצאת תל-אביב שלי

www.mytelaviv.co.il

0 08000160501 5
דאנאקוד 800-160501

מחיר מומלץ 85 שקלים